

UiO • Universitetet i Oslo

Om å behandle «saa frastøtende et Emne saa diskret»

Analyse av seksualdiskursen i Amalie Skrams
ekteskapsromaner

Thina Nordli Sæland

NOR4091 – Masteroppgave i nordisk, Lektorprogrammet

Institutt for lingvistiske og nordiske studier

Det humanistiske fakultet

UNIVERSITET I OSLO

Vår 2021

Sammendrag

I denne masteroppgaven ser jeg nærmere på språket som Amalie Skram bruker for å skrive om det seksuelle i sine fire ekteskapsromaner; *Constance Ring* (1885), *Lucie* (1888), *Fru Inés* (1891) og *Forraadt* (1892). Jeg bruker Michel Foucaults teori om diskurser, for å finne og drøfte maktstrukturer som finnes i seksualdiskursen til Skram. Det er særlig hans teori om at tabubelagte emner, som sex, ikke kan snakkes om på en likefrem måte, som er sentral i denne oppgaven. For å undersøke dette nærleser jeg tekstutdrag, og ser særlig på eufemismer og ellipser i dem. Ellipser og eufemismer er to virkemidler som kan skjule det seksuelle i en diskurs. Det seksuelle skjules fordi det er tabubelagt. Maktstrukturene i diskursene handler både om definisjonsmakt, og om adgang til diskursen. Det er særlig diskurser innen religion, medisin og kvinnesak som kjemper om definisjonsmakt over det seksuelle hos Skram. I tillegg kommer vi ikke utenom at det seksuelle defineres gjennom en kropps- og intimitetsdiskurs. Kroppen er sentral i det seksuelle, fordi det er kropper som seksualiseres, og fordi det er kroppen som reagerer på uttrykk for det seksuelle. I motsetning til de institusjonaliserte diskursene, handler denne diskursen i mindre grad om tilrivelse av definisjonsmakt, og mer om illustrasjonen av hvordan det seksuelle oppleves og erfares. Det er en mer subjektiv og personlig diskurs, som viser seksualitetens intime natur. Det er dermed også her romanenes seksualdiskurs i sannhet skapes, fordi den tar det seksuelle fra det teoretiske til det konkrete. Basert på denne diskursen, ser det ut til at Skrams prosjekt i ekteskapsromanene, var å fremheve at begge kjønn må behandles likt i seksualdiskursen. Dette gjelder både med tanke på hvilke standarder de ble holdt til, men også at begge kjønn burde fremstilles som seksuelle vesener. Seksualdiskursen i romanene motsatte seg dermed den etablerte forestillingen om kvinner som seksuelt passive. Om kjønnes seksualitet fremstilles som mer likeverdig, kan selv ellipser og eufemismer være positive uttrykk for seksualitet, fordi de virker erotiserende. Da fremstår det som at det seksuelle skjules på grunn av sin intime og private natur, og ikke fordi det er tabu og skamfullt.

Forord

Jeg vil gjerne takke veilederen min Elisabeth Oxfeldt som har hjulpet meg på så mange måter. Takk for alle gode tips og råd, om alt fra sekundærlitteratur, til hvilke tråder jeg burde spinne videre på. Ikke minst takk for entusiasmen og vennligheten du møtte meg med, som hjalp meg å holde motet oppe og gjorde det mulig for meg å stille «dumme spørsmål».

Jeg vil også si takk til familie og venner for all hjelpen og støtten dere har gitt meg under arbeidet med denne oppgaven. Takk for korrekturlesing, konstruktiv kritikk, at dere lyttet mens jeg snakket meg gjennom problemer, og fortsatte å tro på meg når jeg tvilte. Spesielt takk til mamma som først introduserte meg for Skrams romaner, og fristet meg til å lese dem ved å si at hun var en «skandaløs», feministisk forfatter. Du har hjulpet meg med dette prosjektet allerede før noen av oss visste at jeg kom til å studere litteratur, og du har vært der for meg helt til siste korrekturlesning.

Innhold

Sammendrag.....	i
Forord.....	ii
1. Innledning.....	1
1.1. Tidligere forskning.....	2
1.2. Teori og metode.....	3
1.2.1. Strukturalismen, poststrukturalismen og feminismen.....	3
1.2.2. Foucault og diskursens orden.....	4
1.2.3. Tilsørende og avslørende språkføring.....	6
1.2.4. Metode.....	10
1.3. Amalie Skram og hennes samtid.....	11
1.3.1. Norge i andre del av 1800-tallet.....	11
1.3.2. Normbryteren Amalie Skram.....	14
1.3.3. Mottakelse av Skrams romaner.....	15
2. Analyse. Seksualitetens mange ansikter.....	18
2.1. Om romanene.....	18
2.2. Religionsdiskursen.....	20
2.3. Medisindiskursen.....	26
2.4. Kropp og intimitet.....	32
2.5. Kvinnesaksdiskursen.....	38
2.6. Seksualdiskursen i Skrams ekteskapsromaner.....	43
3. Konklusjon.....	49
4. Referanser.....	50

Om å behandle «saa frastøtende et Emne saa diskret»

Analyse av seksualdiskursen i Amalie Skrams ekteskapsromaner

1. Innledning

Amalie Skram har et omfangsrikt forfatterskap, som problematiserer flere sider ved samfunnet i hennes samtid. Et av samfunnsproblemenes hun setter under debatt i flere av sine romaner, er dobbeltmoralen knyttet til kjønn og seksualitet. I romanene *Constance Ring* (1885), *Lucie* (1888), *Fru Inés* (1891) og *Forraadt* (1892) skildrer Skram fire kvinner og deres opplevelse av ekteskapsinstitusjonen. Disse romanene omtales med fellesbetegnelsen ekteskapsromanene. Utover å skildre ekteskapsinstitusjonens ulike ansikter, problematiserer romanene forskjellen mellom kjønnene i standarder for seksualmoral. Problematiseringen gjør at det i disse verkene, gjennom språket, kommer til uttrykk ulike holdninger til seksualitet. Dermed finnes det her en kompleks og variert seksualdiskurs, som til dels bryter med samtidens forventning om hvordan en kvinne kunne uttrykke seg. Samtidig er den påvirket av samtidens seksualmoral og speiler delvis de holdningene som fantes i samfunnet. Problemstillingen min er dermed; *Hvordan er seksualdiskursen i Skrams ekteskapsromaner bygget opp, og hvilke maktstrukturer er styrende for den?*

Hvordan språk blir brukt, er viktig fordi det påvirker hvordan vi oppfatter verden rundt oss. Denne tankegangen er grunnleggende i filosof og idehistoriker Michel Foucaults teori om diskurser. En diskurs er måtene man snakker om et gitt område på, som former og blir formet av samfunnet. I forelesningen *Diskursens orden* (1999, fransk org. 1971) gjør Foucault rede for hvordan det finnes ulike kontrollmekanismer for diskurser, som bestemmer både hvordan vi i et samfunn kan snakke om et område, så vel som hvem som kan uttale seg om det, og hvor man kan gjøre det. Motsatt bestemmer også måten vi snakker om et område på, og hvem som sier noe om det, hvordan samfunnet ser på dette området. I analysen vil jeg se på hvordan Skram skriver om det seksuelle, for å utlede trekk ved seksualdiskursen i romanene. Jeg vil bruke Foucaults teori om de tre store utelukkelsessystemene; «den forbudte tale», «galskapens skille» og «viljen til sannhet» (Foucault, 1999, ss. 9-14), for å se hva som styrer måten det seksuelle fremstilles på. Fordi seksualitet er et tabubelagt emne, vil jeg se etter eufemismer og ellipser som bevis på at språkføringen unnviker å si noe direkte om sex. Selv om Skram forholder seg til samtidens pålegg om å skjule den tabubelagte seksualiteten, er det også eksempler på at hun tematiserer seksualitet. Dette kan vitne om at «viljen til sannhet» overstyrer «den forbudte tale», slik Foucault hevder at den vil gjøre. Dermed må disse delene

av tekstene også undersøkes. Utover å se på selve språkføringen, vil det være nyttig å se på hvem som snakker, hva settingen er, og hvilke holdninger som kommuniseres, for å kunne tegne et helhetlig bilde av seksualdiskursen.

1.1. Tidligere forskning

Tidligere forskning på seksualitet i Skrams ekteskapsromaner har i stor grad vært orientert mot det psykologiske, og tatt for seg karakterene, personskildringer og mellommenneskelige relasjoner i romanene. Analyse av språket brukes for å avsløre det som ligger under overflaten hos karakterene, mens hvilke underliggende maktstrukturer språket avslører, ikke har stått i fokus. Blant de som har analysert karakterenes psykologi og relasjoner, er psykiater og forfatter Borghild Krane. I *Amalie Skram og kvinnens problem* (1951) og *Amalie Skrams diktning: Tema og variasjon* (1961) analyserer hun karakterene på forskjellige måter. Begge analysene retter søkelys mot karakterenes personlighet, psyke og relasjoner.

I *Sammenbrudd og gjennombrudd* (1984) analyserer litteraturviteren Irene Engelstad Skrams fire ekteskapsromaner, så vel som hennes to asylromaner. Selv om Engelstad i likhet med Krane er opptatt av karakterene, og nærmer seg romanene med utgangspunkt i psykoanalytisk litteraturteori, bruker hun også strukturalistisk litteraturteori. Store deler av analysen hennes handler om fremstillingen av hovedpersonenes egen seksualitet og forhold til det seksuelle. Dermed har hennes forskning vært viktig som bakgrunn for mitt eget arbeid. Likevel er Engelstads analyse ikke uttømmende, fordi hennes strukturelle analyse, retter seg mer mot romanenes oppbygning som helhet, og undersøker ikke språkføringen for språkets skyld. Hun bruker observasjoner om språkføringen til å understøtte teorier om karakterene og romanenes oppbygning. Engelstad har også andre analyser av Skrams arbeid, som på liknende vis retter oppmerksomheten mot samspillet mellom språkbruk og psykologi, blant annet i sin artikkel «Skam, seksualitet og selvfølelse» (2005). I denne artikkelen bruker hun Foucaults teorier fra *Seksualitetens historie* og ser på hvordan språket brukes til å kommunisere skamfølelse. Til forskjell fra Engelstad retter jeg oppmerksomheten mot språkets samfunnsmessige betydning.

I 2006 skrev litteraturviter Christine Hamm sin doktorgradsavhandling om Skram; *Medlidenhet og melodrama. Amalie Skrams romaner om ekteskap*. Her anvender hun litteraturviter Peter Brooks og filosof Stanley Cavells teorier om melodrama for å kaste et nytt lys på Skram som naturalistisk forfatter. Hun kaller Skrams forfatterstemme melodramatisk, og setter den i sammenheng med en kartesisk skeptisisme; en altoppslukende skepsis overfor andre, som i det ytterste isolerer individet fullstendig. Hamm tar også i deler av avhandlingen

for seg hvordan seksualiteten kommer til uttrykk, eller gjør seg gjeldende innenfor rammene av hennes prosjekt. Det finnes dermed her noen observasjoner jeg vil se nærmere på.

1.2. Teori og metode

1.2.1. Strukturalismen, poststrukturalismen og feminismen

Det teoretiske grunnlaget for denne oppgaven baserer seg hovedsakelig på Foucaults teori om diskurser. Lesningen trekker på prinsipper fra strukturalismen, poststrukturalismen og feminismen. Innen litteraturkritikken, ser på litteraturen i sammenheng med språk og kultur, og hvordan mening blir til. Litteraturviter Hans Bertens skriver

Taking its cue from linguistics and [...] from structuralist anthropology, structuralism focuses on the conditions that make meaning possible, rather than on meaning itself. [...] It tries to map the structures that are the actual carriers of meaning and the various relationships between the elements within those structures. (2014, s. 65)

Det er altså en form for litteraturkritikk som undersøker hvordan mening skapes, og hvilke strukturer som faktisk muliggjør meningsskapning. Litteraturviter Arne Melberg skriver at det finnes ulike linjer innen strukturalismen og skriver at

Lévi-Strauss leste 'primitive' myter som sammenhengende språkssystem, og Foucault utvidet institusjonstenkningen til å omfatte de enkelte epokenes egenart, slik at enhver historisk epoke blir sett som et 'system' eller en 'struktur'. De institusjonene han studerte – galskapen, straffen og kjærligheten – var som tegn i sin tids typiske språk, og til disse språkene bidrog selvsagt litteraturen. (1993, s. 67)

Melberg plasserer dermed Foucaults arbeid i en strukturalistisk tradisjon, fordi han fokuserer på historiske epoker som språkssystem eller språkstrukturer. Fokuset på meningsskapning kommer til syne i denne oppgavens undersøkelse av eufemismer og ellipser, og hvordan disse unnvikende virkemidlene kan være meningsskapende og kommunisere det tabubelagte.

Derimot plasserer Bertens Foucault i grunnmuren av en poststrukturalistisk tradisjon. Han tar utgangspunkt i at poststrukturalismen er undergravende, og mener at interessen for å avsløre makt, og hvordan den virker, for en stor del stammer fra Foucaults teorier;

Foucault seeks to expose the way power was at work in the seemingly 'objective' vocabularies and diagnostic terms developed by the various branches of the budding human sciences as these constituted themselves in the course of the nineteenth century. [...] He argues that the increased regulation and surveillance that characterized these policies, which at least in theory aimed to improve things, ultimately have led to a self-imposed submission to social control. (2014, s. 124)

Forskjellen i plassering ser ut til å ligge i hvorvidt man ser på Foucaults prosjekt som avsløring av språkstrukturer, eller avsløring av maktstrukturer. Analysen av seksualldiskursen i denne oppgaven vil være orientert mot det sistnevnte, og forsøke å avsløre hvor definisjonsmakten ligger i seksualldiskursen i Skrams ekteskapsromaner.

Ettersom det naturlig kommer frem et kjønnskille i analysen, er den også en feministisk lesning. Litteraturviter Irene Iversen skriver

Feministisk litteraturteori atskiller seg fra andre litteraturteorier ved at den stiller spørsmålet om *kjønn*. Spørsmålet stilles ut fra et kvinneperspektiv, som har som utgangspunkt at kjønnsforskjellen er en fundamental, meningsbærende forskjell i samfunnet, kulturen og språket, og som dessuten hevder at denne forskjellen innebærer et maktforhold, som har gjort kvinnen til den underordnede eller 'andre' i kulturen. (1993, s. 55)

Kjønnsforskjellene på slutten av det 19. århundret, særlig med tanke på den seksuelle dobbeltmoralen, gjør at kjønnspektivet er uunngåelig. Kjønnspektivet og avsløringen av maktstrukturer, går delvis ut på ett, på grunn av patriarkatets rolle i de vestlige maktstrukturene på slutten av 1800-tallet. At Foucaults teorier kan avdekke maktstrukturer som skaper og opprettholder kjønnsforskjeller, viser litteraturviterne Rey Chow og Chris Weedon i sine kapitler i *A Concise Companion to Feminist Theory* (2003). Chow, som skriver om seksualitet, trekker frem Foucault som et motsvar til Freuds forståelse av seksualitet, nettopp fordi han retter blikket utover mot reguleringene, heller enn innover mot individets drifter. Weedon på sin side skriver om subjektet, og trekker frem Foucaults teori som et ledd i å avdekke hva som ligger bak subjektets forståelse av seg selv. I tillegg skriver hun

In bringing Foucault to bear on feminist and queer theory, Butler challenges those distinctions between sex and gender which see sex as the biological basis on which gender is inscribed. Sex is as much a matter of culture as is gender and the very distinction between the two is 'the effect of the apparatus of cultural constriction designated by gender' (1990:7). (2003, s. 128)

Dermed viser hun både med egen argumentasjon og ved å trekke fram filosof og kjønnsforsker Judith Butler sitt arbeid, at Foucault egner seg for å avdekke maktstrukturer også når det gjelder konstruksjonen av kjønn og kjønnsroller.

1.2.2. Foucault og diskursens orden

I 1970 holdt Foucault sin tiltredelsesforelesning ved Collège de France. Denne forelesningen finnes utgitt som bok, med *Diskursens orden* som norsk tittel. Her presenterer Foucault en form for diskursanalyse som avdekker maktforhold i samfunnet, ved å se på hva som kan snakkes om på hvilken måte, og av hvem. I *Litteraturvitenskapelig leksikon* står det at «for Foucault viser diskurs til regelstyrte språkområder som er definert av det han kaller 'strategiske muligheter' [...] Foucault skiller mellom ulike diskursformasjoner eller -områder» (Lothe, Refsum, & Solberg, 1999, s. 50). En diskurs er med andre ord språket om et emne, og dette språket er styrt av noen regler som bestemmer hvordan man snakker om dette emnet. Hvordan mener så Foucault at *Diskursen* styres?

Foucault hevder at det er tre store utelukkelsessystemer; Den forbudte tale, galskapens skille og viljen til sannhet. Det er særlig den forbudte tale som i dette tilfellet er relevant, men den vil naturligvis virke sammen med de andre. Om den forbudte tale sier Foucault; «Vi vet godt at man ikke har rett til å si alt, at man ikke kan snakke om alt i alle sammenhenger, og at ikke hvem som helst kan snakke om hva som helst» (1999, s. 9). I samme avsnitt trekker han fram seksualitet som et eksempel på et av områdene som er mest preget av den forbudte tale. Han beskriver det som et område «hvor antall sorte felter er stort» (1999, s. 9). De sorte feltene er, en fellesbetegnelse for alt som ikke kan sies direkte, og som på en eller annen måte dekkes til. Det gales skille er en oppdeling mellom det gale og det fornuftige, der det gale forkastes og ikke blir lyttet til i diskursen (1999, s. 10). Viljen til sannhet er skillett mellom sant og falskt, der den sanne diskursen er det naturlige, det sannsynlige, ærligheten og vitenskapen (1999, ss. 11-13). Foucault sier videre at

Av de tre store utelukkelsessystemene som rammer diskursen – den forbudte tale, galskapens skille og viljen til sannhet – er det den tredje jeg har snakket mest om. Grunnen til dette er at man i århundrer hele tiden har henledet de første mot den siste. I økende grad forsøker den siste å ta hånd om de første, både for å modifisere dem og begrunne dem. (1999, s. 14)

Dette leder an til spørsmålet om hvorvidt seksualldiskursen hos Skram kan sies å være en sannhetssøken, eller om den fortsatt styres av tabuet og sykeliggjøring.

I tillegg må vi se på hvem som kan uttale seg om et område, altså hvem som kan føre, og bli ført av en diskurs. Om dette sier Foucault

Det dreier seg om å bestemme betingelsene for deres iscenesettelse, å pålegge individene som fører dem, et visst antall regler, og således ikke tillate alle tilgang til dem. Denne gang dreier det seg om uttynning av de talende subjekter. Ingen trer inn i diskursens orden hvis de ikke tilfredsstillt visse krav, eller hvis de ikke i utgangspunktet er kvalifisert til å gjøre det. Mer presist: Alle diskursområder er ikke like åpne og lette å trenge inn i, noen er strengt forbudte [...], mens andre framtrer som nærmest åpne for enhver, og stilles til rådighet for ethvert talende subjekt uten forutgående restriksjoner. (1999, s. 22)

Når det gjelder seksualitet i Skrams romaner, er dette en diskurs som ikke er tilgjengelig for enhver uten forutgående restriksjoner. Et spørsmål blir dermed; Hvilke regler finnes det, som utelukker og innvier karakterene i seksualldiskursen i Skrams ekteskapsromaner? Samtidig er det gjennom disse karakterene at seksualldiskursen i stor grad blir til. Dette forholdet beskriver Foucault slik: «Doktrinen iverksetter en dobbel underkastelse: de talende subjekter underkastes diskursene, og diskursene underkastes, i det minste potensielt, gruppen av talende individer» (1999, s. 25). De talende subjekter som har tilgang til seksualldiskursen både styres av reglene for den, og er med å skape reglene som styrer diskursen. Det er dette som muliggjør en utvikling av diskursene, og dermed tankesettet om seksualitet.

Det kritiske prosjektet i Foucaults teori blir dermed:

[Det dreier] seg om å forsøke å innkretse de formene for utelukkelse, begrensning og tilegnelse jeg snakket om i sted; vise hvordan de er blitt dannet, hvilke behov de er svar på, hvordan de har modifisert og forskjøvet seg, hvilken tvang de faktisk har utøvet, i hvilken grad de har blitt dreiet om. (1999, s. 33)

Det er dette jeg også vil forsøke å gjøre innenfor rammene av Skrams ekteskapsromaner - å innkretse utelukkelsene, begrensningene og tilegnelsen av seksualdiskursen.

Foucault beskrev tilnærmingen han ville ta i en analyse av samfunnets seksualdiskurs slik;

Senere vil jeg kunne forsøke å analysere et system av språkforbud: det som omfatter seksualiteten fra det 16. århundre og fram til det 19. århundre, det vil da utvilsomt ikke dreie seg om å undersøke hvordan det i økende grad og lykkeligvis har blitt utslettet, men hvordan det har forskjøvet seg og knyttet andre forbindelser – fra skriftemålspraksis hvor de forbudte atferdsformene på den mest eksplisitte måte ble navngitt, klassifisert og hierarkisert, og helt fram til den fra først av meget beskjedne og nølende oppkomsten av den seksuelle tematikken i det 19. århundrets medisin og psykiatri. Det er her fremdeles naturligvis kun snakk om noen symbolske avmerkinger, men man kan allerede vedde på at skanderingene ikke er dem man tror, og at forbudene ikke alltid har foregått på det sted man forestiller seg. (1999, ss. 33-34)

Selv om Foucaults prosjekt er betydelig mer omfattende, vil jeg la de forventningene han her fremsetter, være utgangspunkt for mitt prosjekt. Skrams seksualdiskurs kan både forventes å bære preg av tidligere tiders praksis, så vel som å ha disse symbolske avmerkingene som Foucault viser til. Likevel er det et godt poeng, at diskursen ikke alltid vil svare til forventningene, og det er nettopp der forventningen brytes, at det mest interessante finnes.

1.2.3. Tilslørende og avslørende språkføring

Begrensningene i diskursen om seksualitet påvirker språkføringen. Språket som brukes om emnet vil være preget av tilsløring, enten det skjer gjennom omskrivninger eller megetsigende utelatelser. For å studere utelukkelsen, eller sorte felter i Skrams seksualdiskurs, er det særlig virkemidlene eufemisme og ellipse som er relevante. Den ene forskjøner det «stygge», mens den andre utelater informasjon. Dermed skjuler de på ulike måter deler av diskursen og skaper sorte felter. Begge er språklige virkemidler som tillater brukeren å kommunisere, uten å måtte være eksplisitt. Det motsatte er også viktig, altså de delene av seksualdiskursen som ikke forsvinner i sorte felter. Derfor er også eksplisitte kommentarer og utsagn relevante for å kunne avdekke forskjeller i avsender, mottaker, budskap og kontekst, som virker regulerende på diskursen.

Ellipse er en betegnelse for utelatt informasjon. Man kan si at ellipsen danner et slags hull i teksten. I *Litteraturvitenskapelig leksikon* skiller det mellom «utelatelsen av ord», som ofte er markert med «...», og deler av historien «som ikke blir fortalt i teksten». Sistnevnte deler de videre inn i en eksplisitt og en implisitt variant. Den eksplisitte varianten informerer leseren om at det er utelatt tid, mens den implisitte ikke gir noen direkte indikasjon (Lothe, Refsum, & Solberg, 1999). I *A Dictionary of Literary Terms* defineres ellipse bare som «A figurative

device where a word (or several words) is left out in order to achieve a more compact expression» (1979). I *Story and discourse* definerer film- og litteraturkritiker Seymour Chatman ellipsen som stedet hvor «the discourse halts, though time continues to pass in the story» (1978, s. 70), mens i Store norske leksikon sin artikkel «Ellipse (språkvitenskap)» står det at «Den vanligste typen ellipser er setninger der noe er underforstått, men ikke uttalt» (Hagemann). Ellipse handler altså om utelatelse av språk og tid eller hendelser, så vel som om noe kan være underforstått og dermed ikke fullstendig utelatt. Med unntak av implisitt ellipser, peker likevel alle mot at det finnes noe som uttrykkes med ellipsen. Enten det er så enkelt som at det står at noe er utelatt, at utelatelsten forårsaker en form for fortetting, eller at det som er utelatt fortsatt finnes underforstått i teksten. Utover hvordan begrepet brukes i den litterære konteksten, brukes det også innen grammatikken, og viser til et grep for setningsoppbygging. Dette går ut på at man ikke gjentar allerede kjent informasjon, men heller utelater den, eller bytter den ut med et annet ord, slik som et påpekende pronomen, som kan romme det samme meningsinnholdet. Jeg inkluderer den grammatiske definisjonen, fordi den tilfører begrepet noe de litterære definisjonene mangler; ideen om at det som utelates er kjent. For at ellipser skal fungere i kommunikasjon, i diskursen om seksualitet, er det allerede her, før vi går inn i primærtetekstene, et krav til deltakerne i diskursen om at de skal ha kjennskap til det som utelates – med andre ord, at de er innviet i diskursen. Etersom denne oppgaven tar for seg hvordan diskursen og språket reflekterer et tabubelagt emne, vil «ellipse» være et sted i tekstene hvor hendelser, tid og ord utelates helt, eller bare ligger implisitt i tekstene. Det er av samme grunn både nødvendig å analysere med *hva* som er utelatt, så vel som *hvorfor*.

Eufemisme på sin side er en type metafor som bytter ut det «stygge» med en «finere» uttrykksmåte. I *Litteraturvitenskaplig leksikon* er eufemisme definert som «mildnende eller forskjønnende omskriving, det å erstatte et stygt eller pinlig, brutalt eller vulgært ord med et mer estetisk eller passende; det å nedtone, dempe en for direkte og støtende formulering» (Lothe, Refsum, & Solberg, 1999). Det er kanskje særlig det «vulgære» som utelates fra seksualldiskursen, men å si at endringen er mer estetisk eller passende, er problematisk i et foucaudiansk perspektiv, fordi tanken om at det er en forbedring, er nettopp med på å underbygge tabuet. Det samme problemet ligger i ordbokforfatter J. A. Cuddons definisjon i *A Dictionary of Literary Terms*; «The substitution of a mild and pleasant expression for a harsh and blunt one» (1979). Eufemismer, sett på denne måten, skaper et inntrykk av at uttrykk forbundet med det seksuelle er vulgære eller for direkte og dermed må forskjønnes. Dette gjør

at selve seksualiteten og seksualakten fremstår som uanstendig. I *Språklig samhandling* trekkes eufemismen fram i en mer problematiserende sammenheng:

Noen ganger formulerer vi oss mindre presist eller direkte fordi ulike tabuer gjør det sosialt uakseptabelt å 'kalle en spade for en spade'. Emneområder som avføring, sex, sykdom og død har klare begrensninger for når, hvor og hvordan de omtales. I tillegg til at man unngår å omtale slike fenomen i visse situasjoner, har vi en rekke måter å snakke om dem på som inneholder ulike formildende omskrivninger. [...] Slike formildende omskrivninger kalles *eufemisme*. (Svennevig, 2009, ss. 185-186)

Denne forklaringen tar i større grad høyde for Foucaults ideer om at språkføring har sammenheng med sosial aksept. Det gjør også at denne definisjonen ikke utelukkende er positiv til eufemismer, men kaller de «mindre presist eller direkte», i motsetning til «mer estetisk eller passende». Jeg vil likevel benytte meg av begge definisjonene, nettopp fordi det i litteraturen tas estetiske hensyn. Dette tar blant annet forfatter og journalist Joseph Epstein opp i sitt kapittel «Sex and Euphemism» i *Fair Speech*. Han poengterer at hvis man snakker om sex uten eufemismer oppfattes det enten som klinisk eller som grovt (1985, s. 56). Selv om en bok kan leses på like mange måter, som det finnes lesere, er ordvalg alltid viktig i litteratur for å skape stemninger og gi leseren de tilsiktede inntrykkene. Sånn sett vil forfattere måtte ta hensyn til språklige assosiasjoner, som at et ord er klinisk eller grovt. Epstein argumenterer med at eufemismer overlater noe til fantasien, og på den måten virker de erotiserende. Eufemismer kan være erotiserende, men de kan også være brukt av hensyn til anstendigheten og diskursens krav.

Det motsatte av eufemisme er «dysfemisme». Cuddon beskriver det som «The opposite of euphemism, it emphasizes defects» (1979). Med andre ord handler det her om å rette søkelyset mot det som eufemismene og ellipsene forsøker å skjule. Det Norske Akademis Ordbok definerer dysfemisme som «negativ omskrivning av nøytralt eller positivt ord» (Det Norske Akademi for Språk og Litteratur), og dette indikerer at det også gjelder der det tabubelagte ikke bare settes i fokus, men fremstilles som verre enn det egentlig er. Dette er dermed også et viktig virkemiddel innen den forbudte tale, fordi det underbygger behovet for å skjule det tabubelagte bak eufemismer og ellipser ved å forsterke ubehaget forbundet med det seksuelle, gjennom negerende formuleringer.

For både ellipser og eufemismer spiller konteksten en viktig rolle i kommunikasjonen. Fordi det som i realiteten er meningsbærende, blir skjult, vil konteksten være viktig for å kunne forstå utsagnets egentlige mening. I *Språklig samhandling* står det;

ofte er det som kommuniseres, mer enn det som blir sagt eksplisitt. Vi 'underforstår' visse ting, 'snakker mellom linjene' eller 'antyder' noe. [...] misforholdet mellom hva ytringen eksplisitt

uttrykker, og hva som er relevant i situasjonen, får oss til å søke en annen, underliggende mening. (Svennevig, 2009, ss. 71-72)

Svennevig viser også til filosof og språkforsker Paul Grice som skriver om et samarbeidsprinsipp:

Our talk exchanges do not normally consist of a succession of disconnected remarks, and would not be rational if they did. They are characteristically, to some degree at least, cooperative efforts; and each participant recognizes in them, to some extent, a common purpose or set of purposes, or at least a mutually accepted direction. [...] But at each stage, some possible conversational moves would be excluded as conversationally unsuitable. We might then formulate a rough general principle which participants will be expected (*ceteris paribus*) to observe, namely: Make your conversational contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange in which you are engaged. One might label this the Cooperative Principle. On the assumption that some such general principle as this is acceptable, one may perhaps distinguish four categories under one or another of which will fall certain more specific maxims and submaxims, the following of which will, in general, yield results in accordance with the Cooperative Principle. Echoing Kant, I call these categories Quantity, Quality, Relation, and Manner. (1991, s. 26)

Grice fremsetter her et prinsipp om at det ligger en form for samarbeid til grunn for enhver samtale, og utleder fra dette fire samtalemaksimer. Kvantitet (*quantity*), som handler om at man ikke skal si mer eller mindre enn det som er nødvendig. Kvalitet (*quality*), som han skriver, handler om at man ikke skal si noe man ikke tror er sant, eller ikke vet nok om. Relevans (*relation*) handler om at man skal holde seg til temaet. Til sist er det form (*manner*), som handler om at man skal uttrykke seg klart og tydelig (1991, ss. 26-27). Grice påpeker også at det finnes andre konvensjoner som kan spille inn, slik som høflighet (1991, s. 28). Den forbudte tale er ofte mer styrt av hensyn som høflighet, sosial aksept og anseelse, enn av samtalemaksimene. Likevel kan brudd med disse være en nyttig måte å avdekke når noe ikke sies eksplisitt, samt for å forklare hva som egentlig menes. Det handler om å bruke både konteksten, så vel som assosiasjoner og forhåndskunnskap, for å avdekke det implisitte, også i seksualdiskursen.

Direkte utsagn vil være de teksteksemplene der det ikke kommuniseres noe implisitt, eller hvor det er underordnet og ikke trengs for å forstå et større budskap. Dette uttrykket er satt sammen av «direkte» og «utsagn». Med direkte, menes i denne sammenheng eksplisitt, som kan defineres som «klar, tydelig, uttrykt» (Eksplisitt, 1996). Det er altså noe som er sagt, eller uttrykt. Utsagn «betegner (slik ordet brukes i dagligtale) en hvilken som helst språklig formulering, enten den uttrykker påstand, spørsmål, forbud eller noe annet» (Svendsen). Dermed er direkte utsagn alle ytringer som har et uttrykt innhold, og som ikke krever kontekst, assosiasjoner og forhåndskunnskap for å bli forstått. Denne typen ytringer bryter med forventningen om at det skal være hovedsakelig sorte felter i seksualdiskursen. Disse ytringene er også med på å skape et mer helhetlig bilde av hva som faktisk dekkes til og ikke.

1.2.4. Metode

For å besvare problemstillingen, vil jeg først foreta en nærlesning av noen tekstutdrag. I nærlesningen tar jeg for meg hvordan den aktuelle diskursens fremstilling av seksualitet kommer til uttrykk i hver av romanene. Her vil setter jeg særlig søkelys på om språkføringen er direkte eller tildekket, da dette er viktig for å undersøke grunntanken om seksualldiskursen som tabubelagt. Med utgangspunkt i nærlesningen, vil jeg diskutere hvilke maktforhold som fremstilles som styrende for seksualldiskursen i ekteskapsromanene. Denne tilnærmingen er inspirert av Foucaults forslag til studie av rammene for samfunnets seksualldiskurs:

Jeg nevnte nettopp en mulig studie: studiet av de forbudene som rammer diskursen om seksualitet. Det ville være vanskelig, og i alle fall abstrakt, å foreta denne analysen uten samtidig å analysere mengden av litterære, religiøse eller etiske, biologiske og medisinske, og likeledes juridiske diskurser der det er spørsmål om seksualiteten, og hvor den gis navn og metaforer, beskrives, forklares og bedømmes. Vi er langt fra å ha etablert en enhetlig og regelbunden diskurs om seksualiteten, kanskje kommer vi aldri så langt, og kanskje er det ikke i den retningen vi går. Det samme kan det være. Forbudene har ikke samme form og spiller ikke inn på samme måte i den litterære og den medisinske diskursen, i den psykiatriske diskursen eller i sjelesorgens diskurs. Og omvendt forsterker, vrir og forflytter ikke disse ulike diskursive regularitetene forbudene på samme måte. Undersøkelsen kan altså bare foretas langs et mangfold av rekker der forbudene spiller inn, forbud som, i det minste delvis, er forskjellige innenfor hver av dem. (1999, ss. 36-37)

Ved å bruke andre diskursers omtale av sex og seksualitet, vil jeg forsøke å vise de reglene som gjelder for seksualldiskursen i romanene.

De andre diskursene jeg definerer og ser på i nærlesningen, er religionsdiskurs, medisindiskurs, kropps- og intimitetsdiskurs og kvinnesaksdiskurs. Religionsdiskursen vil omfatte de stedene i teksten der religion, mer spesifikt kristendommen, styrer fremstillingen av sex og seksualitet. I tillegg har jeg under denne kategorien kommentert hvordan religion også påvirker moral og definerer *det anstendige*. Medisindiskursen omfatter de tekststedene der seksualitet og sex er presentert som medisinsk råd, eller der helsetilstander brukes som beskrivelser, og dermed indikerer hva som er bra (sunt), og dårlig (usunt/sykt). Dette inkluderer mentale tilstander. Kropps- og intimitetsdiskursen omfatter seksualiserte eller sexrelaterte kroppsbeskrivelser, og kroppslige opplevelser. I tillegg er det i denne kategorien språk som kommuniserer en form for fortrolighet, nærhet eller intimitet, eksempelvis steder knyttet til den private sfæren, og handlinger eller ytringer som vitner om fortrolighet. I den siste kategorien, kvinnesaksdiskursen, ser jeg på tekststeder som tematiserer kjønnsperspektiv, fremhever kjønnsforskjeller, og/eller der karakterene er opptatt av å fremme kvinnenens stilling. Kropps- og intimitetsdiskursen skiller seg fra de andre i at den ikke er institusjonalisert, men nettopp handler om individuelle opplevelser. Denne diskursen viser hvordan det seksuelle oppleves og erfares. Det er en mer subjektiv og personlig diskurs, som

vider det seksuelles intime natur, og som vi ikke kommer utenom, fordi kroppen er både en arena eller slagmark for seksualiteten, og fordi den er et sannhetsinstrument, ettersom kroppens reaksjoner ikke tar hensyn til samfunnets seksualmoral.

De tekststedene jeg nærleser, er et utvalg utdrag som tydelig illustrerer de generelle tendensene som finnes i de andre diskursenes fremstilling av det seksuelle området. Samtidig er de valgt for å gi analysen en viss bredde, men på grunn av oppgavens begrensede omfang, er det likevel noen nyanser som går tapt. I forarbeidet markerte jeg de stedene i tekstene som er knyttet til det seksuelle, og brukte disse for å se hvilke andre diskurser som spiller inn i fremstillingen av det seksuelle. Fra dette arbeidet valgte jeg de fleste av sitatene jeg nærleser. Jeg har jobbet med de digitaliserte førsteutgavene av romanene, som er tilgjengelige på nasjonalbibliotekets nettsider. Dette har gjort det mulig å finne noen av sitatene ved å søke etter enkelte nøkkelord innen noen av diskursene. Eksempelvis for medisindiskursen søkte jeg på ordene "fornuft", "læge", "doktor", "gal", "sund", "frisk" og "syg". Ved å søke på roten eller stammen av ordet, fikk jeg samtidig treff for ord som hadde prefikser og suffikser og har en beslektet betydning, eks. sykdom, galskab, fornuftig med mer. Dette var en måte å sikre at jeg ikke overså sentrale tekststeder innen en diskurs sin fremstilling av det seksuelle. Problemet er at programmene som har konvertert skanningene til søkbar tekst, har noen såkalte OCR-feil, som gjør at ord og bokstaver blir feilrepresentert i den søkbare teksten. Dermed kan jeg likevel ha gått glipp av noen relevante tekststeder. Det var allikevel, en nyttig måte å jobbe med tekstene på, som supplement til tradisjonell nærlesning. Selv om det var feil i den søkbare teksten, opplevde jeg dette som mindre problematisk i arbeidet med romanene, enn da jeg brukte Nasjonalbibliotekets nettsider for å finne avisanmeldelser av verkene.¹

1.3. Amalie Skram og hennes samtid

1.3.1. Norge i andre del av 1800-tallet

Amalie Skram levde fra 1846 til 1905. For å danne oss et bilde av samtiden hennes, er det naturlig å fokusere på andre halvdel av 1800-tallet. I Norge kunne vi se at «sentrale politiske spørsmål [...] var gjenstand for intens offentlig debatt og politisk kamp på mange fronter. Det samme gjaldt spørsmål som angikk kristendom, positivisme, utviklingslære, seksualmoral, språkutvikling og kvinnens stilling i samfunnet» (Andersen, P. T., 2001, s. 201). Skram deltok

¹ Dette var trolig fordi fontene i avisene var mer innfløkte enn fontene brukt i romanene, som resulterte i flere OCR-feil. Eksempelvis erfarte jeg at det var lettere å finne anmeldelser ved å søke på «Amalie Stram» ettersom k-en i avisartiklene liknet mer på en t. Dette gav flere treff, men til sist var det noen anmeldelser jeg kun fant ved å lete etter anmeldelser som stod lista i Universitetsbibliotekets database for Norsk litteraturkritikk. Samtidig vil jeg nevne at mine «stram»-søk gav noen treff som ikke var registrert i denne databasen.

i disse offentlige debattene, både gjennom sitt forfatterskap og sin litteraturkritikk. Samtlige av ekteskapsromanene kan leses som kritikk av kvinnens rolle i samfunnet, ved at de problematisere deres rolle i ekteskapet. Samtidig er det viktig å erkjenne at de skjønnlitterære bidragene fra denne perioden ikke alene kunne forårsake endring;

Endringene skyldtes blant annet organisert kvinneinnsats i Norsk Kvinnesaksforening (1884), Kvinnestemmerettsforeningen (1885), og Landskvinnestemmerettsforeningen (1889). Særlig viktig var den pågående virksomheten fra en rekke kvinnelige sakprosaforfattere [...]. De produserte både egne brosjyrer og essay-hefter. Men det viktigste organet for den fremvoksende kvinneoffentligheten var tidsskriftet *Nylænde*, som ble redigert av Gina Krog. (Andersen, P. T., 2001, s. 203)

Skrittene som ble tatt mot likestilling, ble kjempet fram på flere fronter og med ulike midler. I Norge var slutten av 1800-tallet preget av samfunnsdebatt og samfunnsendringer.

En annen samfunnsendring er et skifte i rollen religionen spilte i det norske samfunnet. Fordi kristendommen og dens idealer ligger til grunn for mye av samfunnets normer og etikk i Norge i andre del av 1800-tallet, åpner dette opp for kritikk på flere samfunnsområder enn bare de åpenbart religiøse. Det er særlig nye vitenskapelige og medisinske oppdagelser som gjør at religionen mister noe av sin definisjonsmakt. Den moderne vitenskapen åpnet opp for nye sannheter, for eksempel evolusjonsteorien til Darwin, som stred mot kirkens lære. Kritikk av kristendommen undergraver på noen måter også selve samfunnets grunnmur. I *Norsk litteraturhistorie* skriver litteraturviter Per Thomas Andersen

Striden mellom kristendommen og den nye vitenskapen ble en langvarig og dyptgripende motsetning. [...] I en norsk og en nordisk kontekst er striden mellom tro og viten i stor grad knyttet til det moderne gjennombrudd, og idéhistorisk aksentuerer denne striden bruddet mellom romantikk og realisme. (2001, s. 209)

Der romantikken beskjefteget seg med det guddommelige og det åndelige, og hyllesten av Guds skaperverk, retter den realistiske og naturalistiske litteraturen sin oppmerksomhet mot samfunnet og menneskets skjebne, og stiller spørsmål ved tingenes tilstand.

På slutten av 1800-tallet var det i det norske samfunnet en debatt om sedelighet, som handlet om den dobbeltmoralen som fantes med tanke på at kjønnene ble holdt til en ulik standard, når det kom til hva som var moralsk og anstendig. I «Det seksuelle gjennombrudd i 1880- og 1890-årene» gir litteraturviter Fredrik Juel Haslund dette bildet av samfunnssituasjonen:

Lovgivingen var da også innrettet slik at menns kjønnsforbindelser (utenfor ekteskap) med kvinner av lavere stand – hushjelper, fabrikkjenter, prostituerte – nesten ikke hadde noen konsekvenser. [...] For kvinner i de høyere samfunnslag stilte saken seg annerledes. Her skulle det være katastrofalt om de ble besvangret av en mannsperson fra lavere samfunnslag. Han ville være uønsket i familiekreisen, fordi han ville være en trussel mot dens sosiale prestisje. Det eneste midlet som hadde stått til rådighet for å kunne regulere dette, var å oppdra kvinnene til seksuell ufølsomhet. Vi må regne med at en ganske høy prosent av kvinner i de høyere samfunnslag hadde seksuelle forstyrrelser – frigiditet, eller seksuell umodenhet. Det er problemer som bl.a. Amalie Skram belyser i sitt forfatterskap. (1993, s. 115)

Dette viser en kjønnet dobbeltmoral, og Haslund forsøker å forklare noen bakenforliggende årsaker til forskjellen mellom kjønnene. Samtidig viser han, at selv om dette er et spørsmål om dobbeltmoral, er seksuelle relasjoner og deres konsekvenser grunnleggende for debatten.

I sin artikkel «Kjønnsforbrytelser. Sedelighet, seksualitet og strafferett 1880-1930» skriver Svein Atle Skålevåg om hvordan «Sedelighetsdebatten ble til en debatt om seksualmoral, oppmerksomheten ble vendt fra de seksuelle handlinger til det seksuelle begjæret, og det nye seksualitetsbegrepet motiverte etter hvert en omlegging av strafferetten» (2009, s. 7). Blant annet konstaterer han at

Spørsmålet som sedelighet spilte en stor rolle i den norske kulturdebatten på 1880- og 1890-tallet. [...] Idet borgerrettigheter for kvinner for alvor ble et tema og en generasjon av borgerskapets kvinner trådte inn på arbeidsmarkedet og i offentligheten for øvrig, ble spørsmålet om kjønn og moral et sterkt omstridt tema – særlig knyttet opp mot menn og kvinners stilling i ekteskapet. Som også andre har påpekt, dreide denne sedelighetsdebatten seg om forholdet mellom kjønnene i samfunnet, men det var ikke egentlig en debatt om seksualmoral. 'Sedelighet' var på 1880-tallet ikke det samme som seksualmoral, men de to begrepene er ikke desto mindre på en eller annen måte relatert til hverandre. (2009, ss. 8-9)

Dette tyder på at det handler mer om forholdet mellom menn og kvinner enn om seksualmoralen i seg selv. Likevel er det ikke til å komme utenom, at det i denne debatten også handlet om seksuell utfoldelse, og hva som var riktig i så måte. Som Haslund skriver om partene i debatten: «Det forelå altså her to ekstreme og motsatte teorier: den ene med støtte fra kristelig hold om at man ble ødelagt av for mye sex, den andre med referanse til 'den engelske læge' at man ble ødelagt av for lite» (1993, s. 123).

På den ene siden var det de som ønsket at menn skulle holdes til den samme seksuelle standarden som kvinnene. Dette synet ble noen ganger referert til som «handskemoralen», som henspiller på Bjørnson sitt stykke *En hanske*, som han skrev etter å ha blitt overbevist om at «kjønnsmoralen måtte baseres på full sedelig renhet såvel for menn som for kvinner såvel før som under ekteskapet» (Haslund, 1993, s. 122). Et uttrykk for dette synet finner vi i to innlegg om saken fra avisa *Nordmanden* 1893, hvor det i første innlegg argumenteres for at kvinnene ikke må godta mennenes utsvevelser, og dermed fungere som et verktøy for å tvinge mennene inn i sedeligheten (Det forskjellige krav I, 1893). I neste innlegg står det at hvis ikke dette gjøres i middelklassen, vil middelklassemenn forgripe seg på arbeiderklassepiker og ødelegge dem, enten rett ut med vold, eller ved å lure dem. Middelklassemennene skal også virke som forbilder for menn i arbeiderklassen, slik at de også bedrer seg. Her trekkes dessuten frem at den såkalte «frie kjærlighet» ville føre til en syndepøl av et samfunn (Det forskjellige Krav II, 1893). Dette viser dermed at selv om det

trekkes fram klasseforskjeller og samfunnsmessige konsekvenser ved mennenes utsvevelser, er det et kristelig verdisyn i bunn.

På den andre siden ble det uttrykt et ønske om at det seksuelle ikke lenger skulle ses på som noe syndig og umoralsk. En av de som representerte dette synet, og talte dets sak var forfatter Hans Jæger. Jæger skal ha sagt «‘at den legemlige omgang mellem kjønnene’ måtte ‘bære lovlighetens stempel’. Ved dette supplement til ekteskapet ville ‘der være gjort et mægtigt skridt fremad mod den frie kjærlighed’» (Haslund, 1993, ss. 122-123). Dette mente Jæger burde være et bedre alternativ til samfunnssituasjonen slik den da var. Haslund skriver videre:

De synspunkter Jæger hevdet var ikke i ett og alt hans egne. Det sirkulerte i den tiden i dansk oversettelse en bok som gikk under navnet ‘den engelske læges bog’; den anonyme forfatter het George Drysdale². [...] Kravet om full medborgerlig aktelse for de prostituerte, som Jæger hadde avsluttet sitt første innlegg med, lå ham vel ikke særlig på hjertet. Det var vel snarest ment som en provokasjon overfor de bornerte. Det han brant for, var en friere seksualoppdragelse, og ‘den fri kjærlighet’ mellom sosialt likeverdige partnere. Det ville i praksis si: mellom de høyere samfunnslags unge kvinner og menn; innenfor arbeiderklassen og bondestanden var ikke forholdene like trykkende. (1993, s. 123. Min note)

At dette perspektivet kan tilbakeføres til en bok skrevet av en lege, viser at det i kjernen av denne debatten også finnes et motsetningsforhold mellom religion og vitenskap.

1.3.2. Normbryteren Amalie Skram

Amalie Skram ble født Berta Amalie Alver i Bergen i 1846. Hun giftet seg i en alder av 18 år med skipskaptein Bernt Ulrik August Müller. Dette ekteskapet førte til at Skram hadde et sammenbrudd i 1877, og endte i skilsmisse i 1882. Etter dette innledet hun et forhold til Erik Skram, og de to giftet seg i 1884. Brevvekslingen mellom Amalie og Erik tyder på at han oppmuntret henne til å skrive, og at de to utfordret hverandre, kanskje særlig i spørsmål om kjærlighet og seksualitet (Garton, 2011). I 1885 gir Amalie Skram ut *Constance Ring*. I utgangspunktet hadde Skram en avtale med Gyldendal om utgivelse, og boken gikk i trykk hos dem, men da redaktøren leste manuskriptet for første gang i korrektur, stanset han utgivelsen (Garton, 2011, ss. 62-63). Skram skrev i en naturalistisk stil, og behandlet derfor mange tema og sider ved samfunnet, som flere i hennes samtid mente ikke passet seg for en kvinne å skrive om. I tilfellet *Constance Ring* skrev forleggeren «Jeg forlangte ikke at se Manuskri, da jeg den Gang ikke kunde tænke, at ‘Constance Ring’ indeholdt saa stærke realistiske Skildringer, allermindst da Forfatteren er en Dame» (Garton, 2011, s. 62). Det var

² «George Drysdale, en skotsk lege, utgir anonymt boken *Physical, Sexual and Natural Religion*. Boken omtaler i medisinske vendinger i hvor stor grad seksuell avholdenhet er skadelig for menn, og forklarer hvordan man kan ta forholdsregler med hensyn til prevensjon for å unngå svangerskap. Han mener at seksuallivet skal være til glede for begge kjønn, og at hovedgrunnen til at det ikke er det, er frykten for at kvinnen skal bli gravid.»(Andersen, M. M., 2018)

en tanke i tiden at kvinner, særlig i øvre samfunnslag, visste mindre om verdens “stygge” sider, og at de var sartere og mer delikat av natur. Derfor måtte de beskyttes fra livets realiteter. Dette motbeviste Skram med sitt forfatterskap, som ofte fikk reaksjoner, nettopp fordi hun som kvinne skrev om så sjokkerende emner og skildre de så godt. I 1899 skilte hun seg fra Erik Skram også. Hun fortsatte å skrive og virke helt frem til sin død i 1905.

I *Amalie. Et forfatterliv* skriver litteraturviter Janet Garton om Skrams liv med utgangspunkt i brevvekslingene hennes. Tittelen på første del av boka er «En skandaløs forfatter», og Garton etablerer dermed hvordan hun vil fremstille Skram. Om Skram skriver hun

Amalie fant det ikke helt lett å tilpasse seg omgangstonen i København. Hun var for støyende, for snakkesalig, for direkte i sine uttalelser – for bergensk, kunne man fristes til å si. Særlig noen av damene fant at hun ytret seg upassende i selskap. Louise Drewsen klaget i brev til Alexander Kielland allerede i 1884: ‘Har Beate – ja hun har naturligvis fortalt dem om fru Sk. – det lader nu til at hun har kastet masken. Jeg har hørt at det ene hus efter det andet lukker sig for hende. Hun har aldrig havt gode manerer, men nu gaar det til yderligheder. [...] Hun drikker cognak og ryger tabak [sic] med en mærkelig færdighed og skal være i den grad fri i sin tale og i sit væsen, saa det forbavsedede de indfødte. Skram, siges der, ser ulykkelig ud og sidder som paa naale, naar hun slaar sig løs’. (2011, s. 79)

Det var altså ikke bare i sitt forfatterskap Skram brøt med tidens kvinneideal. Hennes sosiale omgang ser også ut til å ha vært preget av hennes likefremhet. Dette vitner også hennes to skilsmisser om. Å skille seg var langt fra vanlig på Skrams tid, og særlig skilte kvinner kunne oppleve å bli uglesett. At Skram skilte seg to ganger indikerer at hun heller ville stå opp for seg selv mot den utroskapen hun fant utålelig, enn å kues av hensyn til anseelse.

1.3.3. Mottakelse av Skrams romaner

Felles for anmeldelsene av Skram sine bøker, er at de fleste av dem anerkjenner Skram som forfatter i større eller mindre grad, men samtidig kommenterer de fleste at innholdet i romanene kan virke støtende³. Det som skiller anmeldelsene, ligger i balansegangen mellom disse. I norske aviser ble debutromanen *Constance Ring* anset for å være generelt dårlig. De fleste anmeldelsene trakk frem at det fantes gode skildringer, men ikke tilstrekkelig til å veie opp for det de anså som bokens mangler eller feil. *Aftenposten* (L., 1885) og *Morgenbladet* (nr. 518, 1885; nr.354, 1885) fokuserer særlig på romanens innhold som usedelig og umoralsk. *Dagbladets* anmelder kritiserer dette standpunktet, som å dømme et verk utfra politisk ideologi heller enn dets estetiske verd (Hansen, 1885). Selv om anmeldelsen i *Dagbladet* kritiserer på hvilke premisser romanen bedømmes, er den også kritisk til romanen og særlig til Constance som anmelderen bruker store deler av anmeldelsen på å

³ For en full oversikt over anmeldelser, se referanselisten. Jeg har primært sett på avisene som mest konsekvent anmeldte Skrams bøker, og jeg har begrenset meg til aviser som utkom i byene Christiania og Bergen.

problematisere. Konklusjonen hans er at boken har gode skildringer, men også trivialiteter, trøttende samtaler og dårlig språk. Erik Skram skriver et motsvar til anmeldelsen i *Dagbladet* som trykkes 1. juli 1885, sammen med anmelders svar til Skram. Romanen møtte motstand i de store avisene, men det fantes artikler i tidsskrifter som maler et mer positivt bilde av boken, eksempelvis forfatter Arne Garborgs anmeldelse i *Nyt Tidsskrift* (1888).

Av de andre ekteskapsromanene får *Lucie* særlig krass kritikk. Om denne romanen er det flere av anmelderne som skriver at den er et innlegg i sedelighetsdebatten. En av de mer positive anmeldelsene av *Lucie* er fra *Bergens Tidende* 15. november 1888, og begynner slik:

En forfatter, der er saa meget Psykolog har saa brilliant Iagttagelsesevne, en saa sund Virkelighedssans og dertil er en Mester i Fremstillingskunst som Fru Skram, var den rette til at fri dette altid brændende Samfundsspørgsmaal ud den naive og lidet frugtbringende Døgn Diskussion, som mange Munde med de ikke synderlig faste Meninger havde filtret det ind i. Og det har netop ved denne Lejlighed meget at sige, at Kunstneren er en Kvinde. - I 'Lucie', denne saa ypperligt komponerede Bog, har Fru Skram, ved at tage Billeder af Livet, givet os noget reelt at gaa efter. (Larsen, 1888)

Anmeldelsen konkluderer med at «Fru Skrams sidste arbeide er ikke, hva man kalder «en god Bog for Børn»; men det er en alvorlig Bog for alvorligt tænkende Mennesker.». Hun roses også for å ha skrevet om «saa frastødende et Emne», på en mesterlig utført måte.

En av de mest negative, er en anmeldelse fra danske *Dagbladet*, som ble trykket i norske *Morgenbladet* 26. november 1888. Ifølge denne er *Lucie* en bok «som ingen anstændig Kvinde vil kunne læse tilende og ingen dannet Mand bør taale i sit Hus.». Det står lite om hva romanen handler om, og fokuset er rettet mot Skrams tilregnelighet, og stiller spørsmål ved forlagets anstendighet i å utgi en roman som *Lucie*:

Men netop fordi vi betragte Tilfældet som patologisk, maa vi samtidig udtale vor dybeste Forbauselse over, at et forhen vel anseet Forlagsfirma som den Schuboths Boghandel, istedet for at sende Manuskriptet til den stakkels Dames Læge, lader det trykke og udgive som enhver anden Bog. Fru Amalie Skrams Utilregnelighed betragte vi som fuldstændig dokumenteret af selve Bogens Indhold, idet ingen Dame, ja ingen Kvinde med nogen Agtelse for sig selv eller sit Kjøen i normal Sindstilstand vilde kunne falde paa at skrive og ovenikjøbet udgive en Bog som 'Lucie'. (Morgenbladet nr. 658, 1888)

Dette blir altså en fullstendig avskrivning av *Lucie* til tross for at denne anmeldelsen også skriver at Skram er «begavet med et ret kvikt, om end langt fra ualmindeligt Forfattertalent». Anmeldelsen fordømmer Skram for å skrive om seksualmoralisme, og rosen forbeholdes hennes andre verker.

Forraadt ble bedre mottatt enn *Lucie*. Anmeldelsen i *Verdens Gang*, roser Skrams talent og skriver «Hendes sidste roman bog «Forraadt», der i disse dage er kommet i boghandelen staar maske i interesse tilbage for det beste, forfatterinden tidligere har skrevet, men den er på hver side helt gjennom en ægte Amalie Skram med de beste af hende ægensker som forfatter» (Nye Bøger, 1892). Altså mener anmelderen tilsynelatende at *Forraadt* er noe plattere, enn

andre ting hun hadde skrevet, men at det fortsatt er det gode håndverket som hun er kjent for. Ved å bruke «en ægte Amalie Skram», viser anmelderen en stor aktelse for Skrams forfattertalent. Anmeldelsen i *Dagbladet* 15. mai 1892, priser også håndverket hennes med lovord som «Hvad hun vil ha frem, det faar hun ogsaa frem, uden Kneb og uden Tvang» (Brinchmann, 1892). Forfatter Herman Bang anmeldte også boken og priste forfatterevidene hennes: «Det er Livets Magt i de Amalie Skramske Bøger. Derfor virker de paa os, selv om deres Emner i hendes Produksjon ikke er nye. Og nyt er Emnet i 'Forraadt' ikke» (1892).

Fru Inés ble først utgitt i samlingen *Kjærlighed i Nord og Syd*. I anmeldelsen av samlingen står det lite om «Fru Inés». Anmelderen er mer opptatt av andre fortellinger, men skriver at «[«Fru Inés»] tilførte noe nytt til «kjærlighedsfølelsen», Byen var skildret slik at leserne vil ta det med seg videre, men «Knut Tandeberg» er den klart beste novellen i boka». I tillegg kommenterer anmelderen at «Den smukke sydlenderindes kjærlighed kunne være noget at studere baade for psykologer og fysiologer» (Bergens Tidende nr. 173, 1891). Dermed er det som trekkes frem ved «Fru Inés» særlig fremstillingen av kjærlighet, og anmelderen sykeliggjør denne kjærligheten ved å si at den burde studeres av helsepersonell. Samtidig er dette en annerkjennelse av Skrams evne til å skildre ekte og kompleks menneskelighet.

I det følgende vil jeg gi en kort presentasjon av romanene, før jeg nærleser utvalget av tekstutdrag i lys av diskursene de faller inn under og er med og skaper. Først vil jeg se på hvordan den religiøse diskursen fremstiller det seksuelle, og hvordan ekteskapet som institusjon er sentralt i bildet religionsdiskursen skaper av seksualitet. Deretter vil jeg se på hvordan medisindiskursen definerer det seksuelle, med begreper om sykt-friskt, fornuftig-galt. Etter det vil jeg gå inn i steder i tekstene der kroppslige og intime opplevelser er i fokus, og se på hvordan fremstillingen av disse, farger oppfatningen av det seksuelle, i det jeg har kalt en kropps- og intimitetsdiskurs. Så vil jeg se på hvordan den kjønnede ulikheten i seksualmoralen fremstilles i det jeg har kalt kvinnesaksdiskursen. Til sist vil jeg samle observasjonene fra alle disse diskursenes fremstilling av det seksuelle, for å drøfte hvilke tendenser som kan utledes av dette i det som da blir seksualdiskursen i Skrams ekteskapsromaner. Viktig for denne siste delen, er også hva slags maktstrukturer disse tendensene peker mot som styrende i seksualdiskursen.

2. Analyse. Seksualitetens mange ansikter

2.1. Om romanene

De forskjellige ekteskapsromanene tilfører ulike perspektiver og erfaringer til diskursene. Dette gjelder ikke minst gjennom hovedpersonene, og deres stilling og erfaring. I forskning om seksualitet hos Skram, brukes ofte hennes egne kategorier for kvinners seksualitet, slik hun presenterte dem i et brev til Arne Garborg etter utgivelsen av *Constance Ring*:

Min mening er den: der er to sorter kvinder [...] Den ene sort – den lykkeligste er de stærkt sanselige, - de er så naturfrundne så fri for forkvakling, så frisk og sund og dygtige at de har glæde af den kønslige omgang straks, og med alle. Det har jeg tænkt mig må være efterkommere af kvinder hvis mødre gennem generationerne ikke har nedkuet sine drifter, men ved brug holdt organerne friske. Så er der den anden sort, hvis kønsevne når det gjælder den legemlige omgang er så svag, så udvisket og forvandet, at de ligger i ægtesengen hele livet gennem uden *nogensinde* at ane hva glæde af samlejet vil sige. (Skram sit. i Garton, 2011, s. 68)

Det er altså kvinner som er i stand til å nyte sex, og de som ikke kan nyte sex. Likevel tyder hovedpersonene til Skram på at saken er mer kompleks enn disse to kvinnetypene. Det finnes et spekter, fra Ory som skyr sexakten, men som likevel har en fascinasjon for seksualiteten – en fascinasjon som driver utspørringen av Riber, til Lucie, som er sterkt sanselig, og opplever eget begjær og nytelse, men som ender opp med å ta avstand fra seksualiteten, som følge av frykten for at barnet hun bærer, er avkommet til mannen som voldtok henne. Mellom disse finner vi Constance og Inés. Constance kan oppleve glede ved sex, men vemmes av samfunnets seksualmoral, særlig aksepten av mennenes utroskap. Mens Inés søker etter egen seksuell nytelse, men later ikke til å finne den. Karakterene og tematikken i de fire romanene, skiller seg også fra hverandre på en rekke andre måter. Dette gjør at hver av dem tilfører noe eget til fremstillingen av seksualdiskursen.

Debutromanen *Constance Ring* handler om Constance. Vi møter henne etter at hun i noen år har vært gift med Ring. Hun strever i ekteskapet, med ektemannens drikkevaner og nærgåenhet, med skjenn fra andre rundt henne for at hun er for imøtekommende mot andre menn, og etter hvert også med ektemannens utroskap. Da hun oppdager at Ring har satt barn på tjenestepiken Alette, oppsøker hun presten, fordi hun ønsker å skille seg fra Ring. Sosialt press gjør at hun likevel blir i ekteskapet fram til Ring dør. I en tid etter Rings død, isolerer Constance seg fra omverden, fram til hun får vite at pengene etter Ring har gått tapt i feilslåtte forretninger. I denne perioden ser vi også at hun har tendenser til suicidale tanker. Som følge av den økonomiske situasjonen hun da befinner seg i, gifter hun seg på ny med den anerkjente legen Lorck, som alltid har elsket henne. I dette ekteskapet opplever Constance en form for

ekteskapeleg lykke, men denne ødelegges også av Lorck sine forbindelser til andre kvinner, samt av at Constance innleder et forhold til musikeren Mejer. Når også Mejer skuffer Constance med sine relasjoner til andre kvinner, tar Constance sitt eget liv.

I *Lucie* møter vi Lucie som har jobbet som statist på tivoli. Når vi møter henne, er hun holddamen til advokat Gerner. De gifter seg, og romanen handler i hovedsak om ekteskapet deres – et ekteskap som er preget av klasseforskjellen mellom dem, og konflikten mellom Lucies handlinger og væremåter, og Gerners forventninger til henne. En kveld de krangler fordi Lucie, etter Gerners smak, har vært for løssluppen i et selskap, skiller de lag og går hver sin vei. Lucie streifer rundt i byen, og sovner til slutt i en veikant. Mens hun ligger der, blir hun voldtatt av en arbeidskar, som har en føflekk på kinnet som hun fikserer på under overgrepet. En stund senere oppdager Lucie at hun er gravid, og frykten for at barnet skal være overgriperen sitt, driver henne inn i en desperat søken etter tro og frelse. Hun håper at Guds frelse skal gjøre at barnet er Gerners. Barnet blir imidlertid født med en stor føflekk på kinnet. Da Lucie ser dette, får hun et hysterisk anfall og dør.

I historien om Inés er ekteskapet hennes med Von Riebbing litt mer i bakgrunnen, mens narrativet setter søkelys på Inés som person, og hennes forhold til Arthur Flemming, en ung mann ansatt i mannens firma. I likhet med Lucie, fremstilles også hun som ganske løssluppen, og vi får vite at hun har hatt elskere før Flemming, i en søken etter å oppleve kjærlighetens, og sexens, fulle potensiale. I begynnelsen av historien har Flemming nylig blitt del av stedets sosiale krets. Det går ikke lang tid før Inés og Arthur innleder et forhold, men dette er ustabilt, og Inés vil gjøre det slutt flere ganger. Flemmings hengivenhet får henne likevel til å bli. Samtidig får leseren også innsikt i de lykkelige delene av forholdet, fram til Inés endelig gjør det slutt. Bruddet resulterer i at Flemming begår selvmord. Kort tid etter Flemmings død, finner Inés ut at hun er gravid med barnet hans. Det er ting som tyder på at hun tar grep for å avslutte svangerskapet, og at det er blødninger som følge av dette, som er skyld i hennes død.

Forraadt handler om ekteskapet mellom Aurora, eller Ory, og kaptein Adolph Riber. Vi følger ekteparet fra bryllupsdagen og helt til ekteskapets slutt, når Riber kaster seg over bord og tar sitt eget liv. Romanen inneholder scener fra bryllupsnatten, fra parets reise for å gå om bord på Orion, skipet Riber er kaptein på, samt scener fra livet deres om bord. Ekteskapet preges av ulike holdninger til seksualitet og sedelighet, og dette fører til konflikt mellom dem. Særlig på reisen, som bringer dem innom steder og sosiale kretser Riber har vandret i før, utløses det samtaler om emnet med utgangspunkt i Ribers fortid. En viktig del av historien,

som ikke inngår eksplisitt i teksten, er at Riber gjør rede for sin seksuelle fortid til fulle overfor Ory. Mot slutten av romanen plages Riber av at Ory ikke kan la temaet ligge, til tross for at hun nå vet *alt*. Det fremstilles som, at det er dette som til slutt driver ham til selvmord.

2.2. Religionsdiskursen

Den religiøse diskursen er et naturlig sted å starte, ettersom den historisk har vært styrende for virkelighetsoppfatningen i Europa. Den hadde en form for monopol på å definere verdensbildet, inntil den ble utfordret av vitenskapen. Dermed er det rimelig å anta at denne diskursen har stor definisjonsmakt. I Skrams ekteskapsromaner er det særlig den religiøse diskursen som etablerer det seksuelle som noe negativt, med et bibelsk språk som unngår og negerer seksualiteten. Dette gjøres under påskudd av at det er Guds ord som skal lede menneskene. Likevel blir det klart at det er *fortolkninger* av religionen, som i realiteten styrer.

I *Constance Ring* kommer den religiøse diskursen særlig fram i samtalen mellom Constance og pastor Huhn om skilsmisse. Diskusjonen starter med at Constance sier hun vil skilles, uansett hvem og hva som måtte motsette seg det. Som svar på dette, forsøker pastoren å vise til hva som står skrevet, og dette leder til en diskusjon om hvordan bibelen bør forstås når det gjelder ekteskapets hellighet og skilsmisse;

‘Og desuden, Skilsmisse strider ikke imod Guds Bud,’ vedblev hun og greb nervøst om de Egetræes Armstykker paa Stolen, hun sad i. ‘Jo, Frue,’ afbrød han hende med mild Stemme. ‘Eller hvorledes vil De kunne slippe fra et Ord som dette: hvad Gud har sammenføjet, skal Menneskene ikke adskille.’ [...] Ægtefolkernes Uværdighed borttager ikke et Fnug af Institutionens Hellighed, lige som Nadverdens Sakramente ligefuldt er Kristi Legeme og Blod, om det end nydes af de mest ubodfærdige.’ ‘Men Skilsmisse er dog tilladt mellem de kristne,’ sa Constance i en ophidset Tone. [...] At forsøge paa at stanse hende var en lumpen Handling, det var at gjøre sig meddelagtig i Svineriet, hun var flygtet fra. ‘Der staar det jo netop, at Skilsmisse er tilladt,’ sa hun, da Præsten la Bogen bort: hendes Øjne gnistrede, og Stemmen brast af Sindsbevægelse. ‘Ja, for Hors Skyld, men ogsaa ene derfor,’ svarte han med en apostolisk Haandbevægelse. ‘Det er ogsaa netop derfor, jeg vil skilles —,’ sa hun. (1885, ss. 189-191)

Ettersom pastoren tviler på Constance, forklarer hun mer av situasjonen. Når han først slutter å tvile på henne, fokuserer han på at hun skal være en god kristen og vise tilgivelse. Han vil ikke at hun skal skille seg, til tross for at han mener Rings handlinger er fordervede:

‘Men er De nu ogsaa vis paa, at De ikke dømmer paa en blot og bar Mistanke?’ spurgte han, da Constance igjen var bleven rolig. [...] ‘Om han ogsaa kan ha Skinnet stærkt imod sig,’ vedblev han, ‘det kan være fejlt, Kvinder er tilbøjelige til Skinsyge, og Skinsyge er det samme som at være slagen med Blindhed.’ [...] ‘Vor Tjenestepige venter et Barn, som er, ja. — som er hans —’ afbrød hun ham. [...] ‘Du store Tid, for en Fordærvelse —’ mumlede Præsten og bevægede Fingrene, som om han toede sine Hænder. ‘Det er da vist ikke saa ualmindeligt, efter hvad jeg har hørt,’ sa Constance og saa’ hen for sig med et tomt Blik. ‘Nej, nej, Frue saadan maa De ikke tale, det røber en sædelig Depravation i Tankegangen, som i sin inderste Grund er ukristelig.’ ‘Men naar det nu er sandt! At det forholder sig sli, er da vel mere ukristeligt end at vide og sige det.’ ‘Men man maa ikke tabe Troen paa det gode, Frue. Bevar dit Hjærte frem for alt det, der bevares staar der skrevet.’ Pastor Huhn faldt hen i Tanker. [...] ‘Værer barmhjærtig, ligesom eders Fader i Himlen er barmhjærtig.’ ‘De mener, jeg skal tilgi ham,’

raabte hun, og hendes Holdning blev pludselig udfordrende. 'Ja, Frue, saa stor Grund De end kan ha, - De bør ikke bryde Deres Ægteskab —' 'Det er ikke mig, som bryder, - det har han besørget!' 'En kristen Kvinde forlader aldrig sin Mand. - De vilde nok ha den kolde Retfærdighed paa Deres Side, men ikke den Kjærlighed der tilgiver alt, taaler alt, tror alt, haaber alt. - Tro mig, det er saligt at tilgive -' 'Det er foragteligt, oprørende, umoralsk,' udbrød hun, dirrende af Harme. (1885, ss. 191-194)

Denne utvekslingen er en fortrolig samtale mellom pastoren, en mann av Gud, og en kristen som søker religiøs veiledning. Foucault nevner det åpne og direkte skriftemålet. Likevel er ikke denne samtalen så eksplisitt, at den kan kalles et skriftemål – noe som også understrekes av at den foregår i en stue og ikke i en kirke. Det er først sent i samtalen, at Constance sier Ring har brutt ekteskapet deres. Dette vitner om at hun forholder seg til tabuet knyttet til seksualiteten, og tar hensyn til hva som er sømmelig, noe som gjøre at hun holder tilbake. Når hun først forteller om Rings utroskap og sitt bevis, sier hun at Alette «venter et barn som er hans». Dette er en mildere måte å kommunisere at Ring har hatt sex med Alette på, fordi i motsetning til omtale henne som besvangret, gravid eller fruktsommelig, skifter det fokuset bort fra kroppen til Alette, og over på konsekvensen – barnet. Denne uttrykksmåten fokuserer også mer på Ring sin rolle, enn om det var den kroppslige tilstanden som først og fremst ble beskrevet. Barnet er like mye hans konsekvens, mens graviditeten, rent fysisk, kun påvirker Alette. Dette viser, at selv om åpenhet er et premiss for den åndelige veiledningen Constance søker hos pastoren, blir det seksuelle tildekket og forsøkt utelatt.

Den religiøse diskursen er her tilsynelatende en diskusjon om teologi. Constance og pastoren diskuterer rett og galt i et kristelig verdssystem. Det kristelige verdssystemet er forankret i bibelen. Dermed er denne samtalen også preget av bibelske formuleringer; «Guds bud», «Hvad Gud har sammenføjet», «Institusjonens hellighed», «Hor», «bryde Ægteskapet», «Barmhjertighed». Den mest seksualiserte blant disse formuleringene er «hor» - en sterkt negativt ladet formulering, som retter fokus mot noe kjødelig, styrt av seksualdriften. I motsetning, rommer «utro» tanker om en romantisk eller emosjonell forbindelse. De andre formuleringene etablerer rammeverket for moralske vurderinger; det er galt fordi det motsetter seg Gud. At sex utenfor ekteskapet og skilsmisse er galt, knyttes til Guds rolle i ekteskapsinstitusjonen og dennes hellighet. Det handler ikke om respekt for ektefellen, men om respekt for Gud. Dette kommer tydeligst fram av at pastoren mener det er en «fordærvelse», men likevel vil prøve å overtale Constance til å bli. Han ber henne vise barmhjertighet og tilgi ektemannen. Den virkelige umoralen ligger i bruddet med Gud, ikke i uretten mot et annet menneske. Samtidig mener Constance, at denne holdningen allierer kirken med den utro mannen. Det er umoralsk og foraktelig å anbefale en kvinne å søke mot et kristent ideal, heller enn å tillate henne å handle innenfor rammene av Guds bud. For

pastoren er dette teoretisk og teologisk, mens for Constance er saken en realitet. Pastoren kan distansere seg fra det kjødelige, seksualdrevne horet, mens Constance må leve med det, hvis hun ikke skiller seg.

Den religiøse diskursen yter motstand mot «viljen til sannhet» - som Foucaults teori sier vil modifisere og begrunne «den forbudte tale» og «galskapens skille». Når Constance trekker frem at utroskap er ganske vanlig, svarer pastoren at det er viktigere å ikke tape troen på det gode. Hun bruker til og med formuleringen «Men naar det nu er sandt!», fordi pastoren forsøker å avfeie det som et ukristelig tankegods. Constance taler dermed imot den religiøse diskursen, fordi hun søker mot det sanne, mens den religiøse diskursen vil holde ved det «gode», heller enn å la det sanne styre. At Constance lar seg overtale av pastoren og andre til å bli i ekteskapet, viser at det sanne ikke vinner fram. Likevel er det i fordekkingen og fornektelsen av det sanne, vi finner mye av det som for Constance er utålelig. Pastoren blir på sin side representant for den diskursen som er etablert, og dermed også er styrende. Det er denne diskursen som derfor trues av nye sannheter og oppdagelser.

I *Lucie* er det pastor Fredrik Brandt, broren til fru Rejnertson, som er stemmen for den religiøse diskursen, i tillegg til Lucie selv, etter at hun blir nyfrelst. Pastor Brandt sier «'ens brud ialtfald skal da ved Gud være ren!' 'Ja, for at være brudgommen værdig,' [...] som herren havde skjænket rene jomfruer for at de skulde forlyste sig med dem og oprejse sig afkom» (1888, s. 54). Han bruker ordet «ren» for å beskrive kvinnene. Det handler likevel ikke om hvorvidt disse kvinnene har god hygiene og vasker seg regelmessig. Vi skjønner det, fordi konteksten forteller oss at dette verken er vesentlig eller relevant for hva samtalen handler om, nemlig spørsmålet om seksuell erfaring før ekteskapet. Ordet «ren» blir dermed en eufemisme for fravær av seksuell erfaring, og viser at han vil unngå å snakke direkte om sex, ved for eksempel å si rett ut at en brud ikke skal ha hatt sex før ekteskapet. Samtidig er det en eufemisme som, slik Svenning sier, gjør språket mindre presist, fordi det ikke nødvendigvis er synonymt med «å ikke ha hatt sex», ettersom vi ikke får vite hva premissene for å være «ren» er, og det dermed også kan omfatte andre former for kroppslig nærhet.

Den samme eufemismen finner vi igjen i Lucie sin vurdering av seg selv når hun blir nyfrelst; «Og så fuld af synd da! Der fandtes ikke en ren flæk på hende, nej, ikke én ren flæk fandtes på hende» (1888, s. 205). Siden renhet handler om mangelen på seksuell erfaring, forteller det at Lucie ikke har en ren flekk på seg, hvor gjennomført seksuell hun er. Både det at hun har indre drifter og tenker seksuelt, i tillegg til at hun har seksuell erfaring, samt et utseende og en

væremåte som gjør at mennene seksualiserer henne, gjør henne til et seksuelt vesen på alle måter. Renhet, med sine positive assosiasjoner, fremstiller dermed kyskhets som positivt, og gjør sex skittent, så vel som syndig. Engelstad tolker "ikke en ren flekk på meg" hovedsakelig som et produkt av voldtekten, og at det er voldtektsmannen som skitner henne til (1984, s. 98). Språket viser derimot at for å være ren som kvinne, må du være seksuelt uerfaren, noe Lucie ikke er. Fra et psykologisk perspektiv er det rimelig å knytte denne endringen i selvbilde til traumet hennes. Det er trolig en sammenheng, og virker som en utløsende faktor, men Lucies følelse av å være uren blir gjennomgående trykket på henne i diskursen. Det er i språket, diskursen, det settes opp en forbindelse mellom det seksuelle og det skitne. Denne forbindelsen ligger til grunn for at hun føler hun må endre seg. At hun skitnes til av egen seksualitet, kommer fram ved at hun, ved å angre på sin seksuelle fortid, forsøker å finne Gud, og få tilgivelse.

Opposisjonen ren-skitten, slik den brukes om seksualitet, skapes i diskursen, og er kulturelt betinget. Sosialantropolog Mary Douglas skriver i *Purity and danger*:

If we can abstract pathogenicity and hygiene from our notion of dirt, we are left with the old definition of dirt as matter out of place. This is a very suggestive approach. It implies two conditions: a set of ordered relations and a contravention of that order. Dirt then, is never a unique, isolated event. Where there is dirt there is system. Dirt is the by-product of a systematic ordering and classification of matter, in so far as ordering involves rejecting inappropriate elements. (2002, s. 44)

Ut fra denne forståelsen av rent-skittent, er det seksuelle rent eller skittent, i den grad det passer med systemet som skapes i den religiøse diskursen. Sex er tillatt, til og med positivt, gitt at det skjer innenfor rammen av ekteskapet. Derimot blir det skittent, negativt, i det det skjer utenfor ekteskapet. Det Douglas kaller «culture, in the sense of the public, standardised values of a community» (2002, s. 48), er forenlig med Foucaults teori om diskurser, ved at det i begge tilfeller handler om hvordan det kollektive konstruerer rammene for hvordan vi forstår og vurderer noe, i dette tilfellet det seksuelle. Diskursen danner grunnmuren som kulturen er bygget på. Dermed kan vi også anvende Douglas' teori for å konstatere at det seksuelle er problematisk, skittent, idet det bryter med de etablerte rammene, istedenfor å opprettholde de systemene som skapes i religionsdiskursen.

I *Forraadt* er det i likhet med i *Constance Ring* en diskusjon om hvordan kristendommens ord om ekteskapet skal tolkes. Som pastoren, vil Riber bruke bibelen for å søke tilgivelse og forståelse. Ory på sin side plages av at hun synes saken er mer kompleks, og at det ikke er så lett å tilgi og glemme. Det krever for mye av henne;

Kjærligheden var det vigtigste af alt, den Kjærlighed, som tilgav alt og haabed alt og taalte alt. Men den Kjærlighed havde hun ikke; hendes Sind var ikke mildt. Alt andet. Og Budet: Dømmer ikke, syntes

hende det sværeste af alle. For hun dømte Riber, hun *kunde* ikke andet, hun dømte ham som den, hvis hele Liv var en uafbrudt Række af de ækleste Synder. Men deri gav jo Bibelen hende Medhold. Den præked jo Straf og Dom og evig Fortabelse over Skjørlevnere og den Slags, og i Forklaringen stod der, at Utugt var den værste af alle Synder, eller ialtfald at det var en af de grueligste. Det var altsaa ikke hende, som dømte ham, men Guds Ord. Og det var strengt tat heller ikke ham, hun dømte, men hans Gjerninger. (1892, ss. 282-283)

Hennes tankeprosess viser nettopp ordenes kraft, at hennes dom over Riber er berettiget. Det er Guds ord som dømmer og dermed styrer. Det seksuelle er ille, fordi «utugt var den verste av alle synder». Dette er et direkte utsagn, samtidig er «utugt» et negativt ladd ord, som i likhet med «hor», gir assosiasjoner til kjødelighet og driftsdrevet umoral. Dermed underbygges den negative fremstillingen av sex med ordvalg som skaper negative assosiasjoner, i tillegg til at det fordømmende budskapet er eksplisitt.

Riber på sin side, tyr til bibelens budskap om tilgivelse, som også knyttes til seksualitetssynd i fortellingen om Jesus og Maria Magdalena;

‘Jeg tog netop Bibelen for mig i nat,’ sa Riber stille, ‘og efter hvad jeg læste der, saa har Folk ikke vært bedre i den Tid. Heller værre.’ ‘Nu kommer Du igjen med Folk. Naturligvis var der mange ryggesløse Mennesker i det gamle Testamentes Tider, men hvis Du vilde læse i det nye Testamente, og se, hvad Jesus fordrer i den Retning.’ ‘Det gjorde jeg ogsaa. Og der læste jeg, at Jesus siger til Kvinden, som er grebet i Hør: Jeg fordømmer Dig heller ikke. Og det, synes jeg, var svært vakkert sagt af ham.» For Ory lød hans Ord som Gudsbespottelse. Og dertil følte hun en heftig Vrede over, at han havde fundet dette til at dække sig med. ‘Og det vover Du at anvende paa Dig?’. (1892, s. 288)

Igjen omtales sex som «hor», men mer interessant er ordbruken knyttet til Orys reaksjon. At hun mener det er gudsbespottende, og at han «dekker seg» peker mot at hun ikke vil tilkjenne ham tilgang til religionsdiskursen, fordi han ikke oppfyller «visse krav». Han har ikke samme troverdighet som pastoren i *Constance Ring* hadde. Han er på mange måter det motsatte av pastoren. En pastor er en mann av Gud, og har dermed åpenbart tilgang til en religiøs diskurs. Riber er synderen, som ikke på samme måte kan kreve å få ytre seg i denne diskursen, fordi han har brutt med Guds ord. Guds ord fremstilles som den høyeste autoriteten i religionsdiskursen, selv om alle som deltar i den, former budskapet til å passe deres sak.

I fremstillingen av det seksuelle innenfor ekteskapet, går den bibelske formuleringen «at vorde et kjød» igjen i *Forraadt*. Første gang er i Orys samtale med Ane før bryllupsnatten:

‘Ok ja, det ukjendte, det ukjendte, det forskrækker altid os skrøbelige Mennesker. Og især saa'n en liden Fugl som hinner. Men husk, Herren har sagt, at de to skulle vorde ét Kjød.’ ‘Sig ikke sligt, Ane,’ bad Ory med en Gysen. ‘Det høres saa fælt.’ ‘Bare springe op i det, Frøken. Det skal saa til alligevel. Jo fortere det er overstaat, jo bedre. Men nu maa vi sandelig klæ hinner af. Ellers har vi Fruen, før vi véd Ord af det.’ (1892, ss. 102-103)

Formuleringen «at vorde et kjød» dukker opp flere steder i romanen. Den følge Ory og preger henne. Den kommer opp igjen når hun håper på å kunne få et godt ekteskap med Riber:

‘Kære Gud i Himlen,’ hvisked hun saa. ‘Hjælp mig til at elske Riber saaledes, som Du har befalet det. Du ser jo, hvor gjerne jeg vil. Hjælp mig da for Jesu Skyld, Du, som er almægtig.’ Denne Bøn vilde hun bli ved at bede hver Dag, saa maatte det vel komme tilsidst. ‘Vorde ét Kød.’ Et Kød med en stor, tyk, tredivaarig Mand. Uf nej, de Ordene likte hun ikke. (1892, ss. 118-119)

Etter at hun får vite om Ribers seksuelle fortid, reflekterer hun over forholdet sitt til Riber, og igjen dukker formuleringen «Vorde ét kjød» opp, nærmest som definisjonen på ekteskapet:

Men hun turde ikke nærme sig ham. For tænk om han misforstod og greb efter hende. Hun kunde være glad i ham saadan rent medmenneskeligt, fordi han var god og snil og kjæk i saa mange Retninger, men være hans Kone, vorde ét Kjød med ham, som det hed — nej fy! Men en god Bekjendt eller Veninde. Ja, Veninde, for han havde jo betroet hende saa meget. (1892, s. 317)

Formuleringen «vorde et kjød» er en eufemistisk formulering, fordi den er åpen for tolkning, og dermed er den formildende og mindre direkte. Det er en formulering som konsekvent knyttes til Guds bifall og Guds vilje - noe som gir den en i utgangspunktet positiv ladning. Likevel er det noe med denne formuleringen i *Forraadt* vi forstår som ekkel, på grunn av Ory sine reaksjoner; «Sig ikke sligt», gysen, «Uf nej», «nej fy». Hun vemmes ved tanken, en reaksjon vi kan forstå, når vi ser nærmere på formuleringen «Et Kød med en stor, tyk, tredivaarig Mand». Ordene hun bruker her, kommuniserer at hun ikke er tiltrukket av ham. Det virker mer som at hun faktisk synes han er ekkel. Dermed er tanken på seksuell omgang med ham, naturlig nok, også frastøtende for henne. Utover dette, er det også den siden av uttrykket som handler om hvordan denne enheten skal oppnås. I alt fra at hun får hans navn, til at han sier til henne «la meg få deg» (1892, s. 110), viser det at foreningen av de to ektefellene på mange måter blir en utslettelse av henne og en utvidelse av ham. «At vorde et Kjød» er et uttrykk for sex i ekteskapet. Dermed vil det i Douglas’ teori også være rent, fordi det passer inn i religionens system. Likevel synes Ory at det er skittent og ekkelt. I stedet for å konnotere enhet, kjærlighet og samling, virker det motbydelig.

Inés er på sin side katolikk, noe som også preger den religiøse diskursen i *Fru Inés*. I motsetning til i protestantismen, er skriftemål med påfølgende syndsforlatelse sentrale fenomener i katolisismen;

Da Inés traadte ind i Kapellet, gjorde hun andægtig Korsets Tegn, og bestænkede sig med Vievand fra Marmorfonden tæt ved Indgangen. [...] og ramsede mumlende op en Del latinske Bønner, mens hun tænkte paa Flemming med Skuffelse og Uvilje. Da hun fremsa Bønnen til Jomfru Maria om at bevare Sindet og Gjeringerne kyske og rene, følte hun et Øjeblik Anger, men trøstede sig med, at hun ved Hjemkomsten fra Prinkipo straks vilde gaa til Skrifte og faa Absolution. (1891, ss. 271-272)

Her kommer det fram nettopp den effekten som tilgivelse av synden har. Selv om pastoren og Riber preker om tilgivelse, virker det som at det er nettopp tilgivelsen som gjør synden akseptabel for Inés. At hun vet hun får tilgivelse, gjør at hun bare angrer i et øyeblikk, for at hun ikke klarer, eller i det hele tatt ønsker å holde tankene og gjeringene kyske og rene.

Tilgivelse gir en form for tillatelse. Derimot ser vi at det som er utilgivelig, skilsmisse, også er utenkelig for Inés: «En Kvinde, der var opdragen i den sande Religion — Ægteskabet kunde ikke opløses. De, som gjorde det, fik nok bli saa meget desto længere i Skjærsilden til Gjengjæld» (1891, s. 223).

Språket kommuniserer likevel den samme negative holdningen til seksualitet som i de andre romanene. Hun føler skuffelse og uvilje mot Flemming, og hun angrer. Her er det likevel en ellipse, fordi det ikke står i teksten hva hun angrer på. Det kommuniseres gjennom at det er bønner om kyskhed og renhet, som utløser angeren hennes. I tillegg finner vi igjen renhetseufemismen. Dermed fremstår den religionsdiskursen gjennomgående negativ til seksualitet i Skrams ekteskapsromaner.

2.3. Medisindiskursen

Den medisinske diskursen gir innblikk i den seksuelle diskursen på tre måter. Den ene er gjennom legers uttalelser om det seksuelle. På samme måte som presten er en autoritet i religionsdiskursen, er legen det i medisindiskursen. Legen har derfor også definisjonsmakt. Legen er vitenskapens stemme – en stemme som på Skrams tid ofte representerte en opposisjon til den religiøse stemmen. I Skrams ekteskapsromaner fremstår den likevel på det seksuelle området, som delvis alliert med den religiøse, i at den forfekter det etablerte synet på seksualitet og en kjønned dobbeltmoral. Den andre er gjennom leger og allmennhetens bruk av medisinsens begrepsapparat om det syke og det sunne, og om fornuft og galskap. Dette gjelder blant annet hvilke holdninger til seksualitet som anses for syke eller gale, og hva som beskrives som sunt, friskt og fornuftig. Dette henger også sammen med Foucaults utelukkingsmekanisme «det gales skille». Til sist er det gjennom karakterenes helsetilstand, der endringer i helsen fremstår som forbundet med seksualitet eller seksualmoral.

I *Constance Ring* er det særlig snakk om hvordan det er *fornuftig* å forholde seg til mennenes løsaktighet. Det blir presentert som fornuftig for Constance å bli i ekteskapet med Ring, til tross for at han har vært utro. Tantens første reaksjon er; «Ja, men søde Constance du maa være fornuftig. - Af alle Ulykker er en Skilsmisse den værste» (1885, s. 201). Det fremstilles også som fornuftig når Ring tenker over hvordan han skal få Constance tilbake, som viser at det ikke er et proformasyn, men faktisk hans mening: «Det vilde blive Fanden til Sjou med Folkesnak og Scener og alslags Djævelskab, det vilde ikke gaa saa let at snakke hende til Fornuft denne Gang» (1885, s. 209). Til slutt ser vi at Constance internaliserer det ytre presset: «Hun laa og strævede med at indgi sig selv Mod. Hvis hun nu gik tilbage til sit

forrige Hjem, vilde hun jo gjøre dem alle saa glade, - hvorfor skulde hun saa ikke gjøre det? - De var jo alle af den Mening, - saa maatte der vel være nogen Fornuft i det» (1885, s. 233). Dermed viser det hvordan diskursen påvirker oppfatningen av det seksuelle, og skaper rammene for hva som går an. Rings utroskap får dermed en form for bifall, ettersom de er flere som fremstiller det som fornuftig å bli i ekteskapet. Motsatt ville det være galskap å gå fra ham - noe som sykeliggjør en negativ reaksjon på utroskapen. Det ser ut til at menns seksualitet i mindre grad fordømmes i den medisinske diskursen, og i likhet med hva pastoren mener, er skilsmisse det som blir sinnssykt. Den medisinske diskursen er her, med på å opprettholde tenkemåten om mennenes seksuelle utfoldelser utenfor ekteskapet som nødvendige, eller uunngåelige.

Dette støttes også av at Lorck argumenterer for at det er ufornuftig av Constance å bli opprørt over hans tidligere forhold til Kristine. Ettersom Lorck er en lege, kan meningene og argumentene hans plasseres inn i denne diskursen. Det poengteres at han er en av «de dygtigste blant de yngre Læger» (1885, s. 279), og «imidlertid steg hans Ry som dygtig Læge» (1885, s. 302), med mer. Slike kommentarer om hans medisinske karriere, som styrker hans medisinske etos, gjør at han kan oppfattes som ekspert og bærer av medisindiskursens synspunkt. Hans meninger kommer til uttrykk både i hva han sier til Constance; «Han lod hende græde. Det varede kun et Minut eller to. Saa sad hun ubevægelig som før. ‘Men det er ufornuftigt, urimeligt, taabeligt,’ sa han lidt utaalmodig. ‘Hvis du ikke vinder Bugt med dette, saa kan det rent ødelægge vort Liv, og det synes jeg dog, du skulde være lidt forsigtig med.’» (1885, s. 411). Det samme gjelder hans indre refleksjoner; «Naar Constnase blev ladt i Fred, vilde nok denne Stemning tabe sig. Hun var jo en fornuftig Kvinde, ganske fri for sentimentale Forestillinger, som vistnok maatte kunne gjøre Ulykke i et Ægteskab» (1885, s. 415). Her bruker han dysfemismen «sentimentale forestillinger», som er en negerende omskriving av et generelt kyskhetsideal – hanskemoralen. Han unngår dermed å sette ord på hva som ligger i «forestillinger» samtidig som han får frem at det styres av følelsene på en uhensiktsmessig måte. Dette stemmer med at han sier det er «ufornuftig, urimeligt, taabeligt», og at Constance dermed er ufornuftig.

Fornuften fremstilles av Lorck som det beste verktøyet å styre etter, i spørsmål om mellommenneskelige forhold og seksualitet. Constance spør ham;

[...] er der da ingen Kvinde, som er usædelig?’ ‘Jo, de som giver sig hen i Forbindelser uden Elskov.’ [svarede Lorck] ‘De snakker, som De har Forstand til’ - sa hun ærgerlig. ‘Vi har før talt om dette, det er, som om Pligt og Velanstændighed ikke eksisterer for Deres Begreb.’ ‘Deres Bornethed opirrer mig, - De er fuldstændig hildet i de gamle Forestillinger om Dyd og sligt —’ ‘Men er der da slet intet, som er

udydigt eller lastefuldt?' 'Ikke i sig selv. Hvis jeg f. Eks. er min Brorkones Elsker eller slaar min Far ihjel, behøver det ingen Forbrydelse at være.' 'Ti stille med Deres væmmelige Floskler.' 'Alle Gjerningers Værdi bestemmes af Motiverne og af Følgerne' - vedblev Lorck. 'Ja, naturligvis, - nogen Rettesnor for vore Handlinger skal der ikke være, — det er altfor besværligt.' 'Jo, vi skal gaa efter det fornuftige og nyttige.' 'Men naar der nu ikke gives to Mennesker, som har den samme Mening om, hvad der er fornuftigt og nyttigt,' sa Constance og stødte sin Entoucas haardt mod Brolægningen. 'Jo, det skulde komme til at se ud i Verden!' 'Ta det med Taal'- formanede Lorck - 'værre end det er, blev det vel næppe, og saa var det jo dog Umagen værdt at prøve, om det maaske ikke blev bedre.' (1885, ss. 70-71)

Spørsmålet er om fornuften har en tilknytning til «det sanne», eller om det bare er et uttrykk for hva som ikke er «det sinnssyke». At Constance sier at det ikke finnes en konsensus om hva som er fornuftig, tyder på det siste. Lorck har i denne samtalen tatt seg friheten til å uttale seg på måter som bryter med hva som sømmer seg. At han gjør det, kan være tegn på at han nyter en rolle som ekspert og lærd, og dermed kan styre hva som kan inngå i diskursen. Likevel godtar ikke Constance denne standarden for diskursen, og angriper utsagnene hans. Dette vitner om at han strekker seg utover hva de andre som deltar i diskursen vil godta. Dermed åpnes også hans forsvar av den seksuelle friheten, for kritikken som Constance retter, når hun påpeker at fornuften ikke er tilstrekkelig å styre etter, fordi den er subjektiv.

Lorck ser her også ut til å forfekte fri kjærlighet for begge kjønn, når han sier at så lenge det gjøres med kjærlighet, er det ikke noe umoralsk med utenomekteskapelige forbindelser. Dette er dermed et synspunkt som kommer til uttrykk gjennom den unge legens stemme. Likevel er dette et utsagn det kan reises tvil ved, ettersom han senere kaller Constance kokette, fordi han mener hun har lekt med ham, før han innser at han må ha tatt feil av henne (1885, ss. 138-139). At han tar til orde for fri kjærlighet, kan forklares med hans ønske om å ha et romantisk forhold til Constance. Dette også, fordi han ved å kalle henne kokette, og deretter innrømmer at han har tatt feil av hennes intensjoner, avslører at han har tenkt at hun gjengjelder følelsene hans. Når dette synspunktet ikke lenger gagnar ham, er han rask med å kalle Constance for et ord som fordømmer en kvinne som uttrykker sin seksualitet gjennom å søke beundring hos menn. I tillegg argumenterer han senere i romanen for at menn ikke «lever kysk» (s.410), og imellom gjøres det et poeng av at han er forandret, og det ligger implisitt at det er til det bedre. Til sammen peker dette mot at hans opprinnelige forsvar for kvinners rett til å inngå andre forbindelser, er et synspunkt som har i seg en kime av uoppriktighet. Han forfekter dette når han tror det hjelper hans sak, men ser ut til å vokse fra det. Samtidig passer dette synspunktet inn i medisindiskursens fremstilling av det seksuelle området, ettersom den frie kjærlighet i den historiske konteksten er knyttet til denne diskursen via «den engelske læge».

Til tross for at det fremstilles som fornuftig for Constance å ikke skille seg fra Ring, får hun en fysisk reaksjon når hun innledningsvis blir syk av tanken på å gå tilbake til ham;

Doktoren ventede, mens Constance blev bragt til Sengs. Da han havde undersøgt hende, erklærede han, at en akut Sygdom var ved at bryde ud, han kunde ikke sige hvilken. Han skrev en Recept, gav nogle Instrukser for Natten, trykkede Rings og Fru Wleügel's Haand og lovede at komme tidlig igjen næste Morgen. Fru Wleügel gjorde Forberedelser til at vaage over Constance, som laa stille hen med lukkede Øjne. Hendes Aandedrag var kort og uregelmæssigt. Ved Lyset gjennem den grønne Lampeskjærm saa' hun dødningsagtig hvid ud; over Panden laa der et vaadt Klæde. Af og til fôr hun sammen som i Angst og saa' sig om med forstyrrede Blikke, men blev straks rolig, naar Tanten forsikrede, at hun var hos hende, og at der ikke var Tale om, at hun skulde hjem. (1885, ss. 215-216)

Det virker som at de rundt henne ser at sykdommen hennes henger sammen med at hun ikke vil gå tilbake til Ring. Det fører likevel ikke til at de endrer sitt eget standpunkt, selv om de ikke maser på henne om å ta Ring tilbake mens hun er syk. «Aldrig saa snart var hun imidlertid af Doktoren erklæret for at være frisk igjen, før der fra forskjellige Sider blev sat skjulte Drivhjul i Bevægelse for at faa hende til at opgive Tanken paa Skilsmisse» (1885, s. 217). Eksperten, doktoren, definerer det som akutt sykdom, og legitimerer dermed den fysiske reaksjonen Constance får, når hun opplever press om å gå tilbake til Ring. Hun blir syk av å skulle se gjennom fingrene med Rings utroskap. Dette taler for at det kan finnes en kritikk av den seksuelle dobbeltmoralen i medisindiskursen. Den ligger derimot mellom linjene, ettersom diagnosen Constance får er «hjernerystelse» (1885, s. 217). Selv om sykdommen legitimeres, reiser diagnosen tvil om Constance er ved sine fulle fem.

I *Lucie* sier Fru Rejnertson at legene promoterer seksuell løssluppenhet for menn;

‘Så undrer det mig ikke, at de snakker om strafbare og pestbefængte lærdomme. For ved du hvad, Karen!’ ‘Som om mændene ikke praktiserer det over en lav sko, just netop i de øvre lag, Fredrik snakked om, som om det ikke blir dem anbefalet af læger og sundhedspoliti her i vort sædelige, hanskemykkede hyklersamfund.’ (1888, s. 146)

Dette er en tydelig kritikk av legers seksualdiskurs, så vel som samfunnets holdning til seksualitet. Når broren sykeliggjør den frie kjærligheten ved å knytte den til ord som «pestbefængt», avfeier hun ham og motsier ham med at bærere av medisindiskursen («læger og sundhedspoliti») anbefaler seksuell aktivitet for menn før ekteskapet, selv om samfunnet offisielt fremmer kyskhet. Hun fremstiller det som at det er en gjengs oppfatning. At det ble sett på som sunt at menn var seksuelt aktive, kom eksempelvis til uttrykk i at leger forfektet å regulere prostitusjon heller enn å håndheve loven mot den, som beste medisin mot utbredelsen av kjønns sykdommer (Haslund, 1993, ss. 118-119).

I *Fru Inés* blir mannens seksuelle begjær forbundet med sykdom, hvis det er altoppslukende;

Skjøndt jeg frygter for, Du ikke ønsker det, skriver jeg dog til Dig. Jeg maa, jeg véd, jeg kan ikke andet. Her paa mit Værelse har jeg siddet indelukket i hele Dag uden at røre mig, uden at spise. Da Du forlod

mig, gik jeg hjem og skrev til Kontoret, at jeg var bleven syg. Og det er sandt — jeg er syg, jeg er gal, jeg véd ingen Ting, jeg husker ingen Ting. (1891, s. 272)

Det er avvisningen som utløser dette i Flemming, men uten begjæret som underliggende årsak, ville ikke effekten vært så stor. Dermed er det begjæret som i grunnen gjør ham syk, noe som betyr at seksualitet potensielt er farlig. Seksualitet vekker begjær, og begjæret er sykdommen som gjør Flemming ut av stand til å fungere. Det altoppslukende seksuelle begjæret fremstilles som sykdomsfremkallende, og dermed med en negativ konnotasjon i et medisinsk perspektiv. I likhet med hos Constance som vil skilles, er det her følelsene som tar overhånd, og fortrenger fornuften. Den medisinske diskursens syn på seksualitet synes å være flytende, og defineres av hva som virker fornuftig, slik Lorck også gir uttrykk for. Denne diskursen styres dermed tilsynelatende av «det gales skille» heller enn «viljen til det sanne».

Det er interessant at det er Flemming som fortaper seg i Inés, selv om hun eksplisitt håper at hun skal fortape seg i ham. Hans sterke kroppslige reaksjon på avvisningen hennes kan dermed også leses som at han opplever det sterkere, fordi den mannlige seksualiteten er sterkere enn den kvinnelige. Constances sykdom, i kontrast, knytter ikke Rings svik til hennes seksualitet, men til hennes verdighet og anseelse. Dette tyder igjen på at den medisinske diskursen skiller mellom kvinnelig og mannlig seksualitet, og fremstiller den mannlige som sterkere, og at den dermed også kan føre til sykdom, hvis den ikke får utløp.

I noen tilfeller bringer diskusjonene om seksualmoral Ory og Riber over i den medisinske diskursen. For det første snakker Riber om kjønnsykdommer og legers holdning til menns seksuelle omgang før ekteskapet.:

‘Ikke saa at forståa, at der ikke skulde være Forskjel paa Mænd. Du skulde bare vide, hvadslags Forfatning af Sygdom og Udlevethed mange Brudgommer møder op med — ja, det kjender Du vel heller ikke noget til. Men Gudskelov — saapas Styr har jeg dog holdt paa mig selv’ — han rømmed sig langtrukket, ‘naar undtages én eneste Gang, et Uheld kan jo ramme den forsigtigste — et ganske let Tilfælde forresten. Jeg har en udmærket Læges Erklæring for, at der intet somhelst var til Hinder for, at jeg kunde gifte mig, naarsomhelst jeg vilde.’ (1892, ss. 187-188)

Her bruker Riber den mer generelle, og dermed mildere og mer diffuse, betegnelsen «sygdom» om hva brudgommer kan ha pådratt seg før ekteskapet. Det er likevel mulig å forstå at denne eufemismen viser til kjønnsykdommer, fordi samtalen handler om seksuelle utsvevelser. Andre sykdommer er irrelevante for samtalen. Dette er når han snakker generelt og om andre. Når han snakker om seg selv, går han lengre i utelukkelsen av det tabubelagte. Han kaller det et «uheld» og sier at «der intet somhelst var til Hinder for». Her går han fra eufemisme til ellipse og utelater også ordet «sygdom». Når det ikke lenger er snakk om det generelle og teoretiske, men om det personlige og reelle, virker det som om Riber føler han

må dekke til det tabubelagte enda mer. Han knytter likevel sin egen mulighet for ekteskap til en legeerklæring. Ved å si at han kan få legeerklæring for å gifte seg, så lenge han er fri for kjønnssykdommer, blir det nok et bevis på at leger bifaller sex utenfor ekteskapet for menn. Dette er likevel også et uttrykk for Ribers eget syn. Engelstad skriver: «Hans holdning til slike spørsmål er nærmest kynisk: De fleste andre menn er verre enn ham. Han har fått erklæring fra en lege om at den kjønnssykdommen han en gang i sin ungdom pådro seg, er helbredet, så etter hans syn er det ikke noe i veien for at han kan gifte seg med Ory» (1984, s. 154). Med ord som «helbredet» viser hun samtidig at det nettopp i medisindiskursen er akseptabelt at han gifter seg ettersom han er «frisk». Det er altså hans syn, men med en form for lånt etos gjennom legeerklæringen. Det er formulert med medisinsens språk, og legitimeres av medisindiskursen, som også andre steder uttrykker at seksuell aktivitet er sunt for menn.

For det andre ser vi at han forsøker å sette opp en motsetning mellom hva som er «galt» og hva som er «naturlig». Dette er en motsetning han reflekterer over for seg selv;

Hun kan liksom ikke finde sig tilrette. Hun gjør store Øjne til alt, hvad hun ser, og hun hører paa alt med forfærdede Øren. Ja, naturligvis — *der* har vi det! Hun er proppet fuld af gale Forestillinger. Ammestuevrøvl. Derfor faar hun denne Mine, naar en taler naturligt om naturlige Ting, og naar man vil vise hende noget af Livet. Det gjælder altsaa om at faa hende kureret. Ta Bladet fra Munden og snakke fra Leveren om alle disse Ting. Simpelt hen ta hende under Lægebehandling. Det slaar aldrig fejl, at det er *det*, som skal til. Hun har jo dog saa god Forstand og er som sagt ogsaa virkelig glad i mig. Naar *det* bare er overstaat, kommer vi hinanden nærmere og faar det rigtig godt sammen. (1892, ss. 178-179)

Det er også en forestilling som han vil ha Ory til å dele;

‘Rør mig ikke!’ skreg Ory og trak heftig Hodet bort. ‘Gaa til hende, den anden, som har vært din Kone før jeg. Du er *hendes* Mand og ikke min.’ ‘Nej men Aurora, hvad er nu dette for Galmandssnak,’ sa Riber i klynkende Tone, idet han retted sig op og kløde sig i Nakken. ‘Aldrig mere maa Du røre ved mig,’ vedblev Ory ophidset. (1892, s. 186)

Igjen bruker han ikke et direkte språk om det seksuelle, men kaller det «ting» - et ord som er så generelt og diffust at det er mer en ellipse enn en eufemisme. Det handler om å utelate innholdet, ikke om å forskjønne det. Likevel vil han «ta bladet fra munden», og «tale naturlig». At han ikke klarer å uttrykke seg direkte, men allikevel hevder at det er det han vil, viser at det seksuelle ikke er så naturlig for ham å snakke om, som han vil ha det til. I likhet med andre karakterer ser det dermed ut til at Riber har internalisert i alle fall deler av seksualitetens tabu. Samtidig er det motsatte, at seksualitet burde forties, også feil for Riber. Hans reaksjon mot dette er umiddelbar, og kommer naturlig for ham, særlig når han kaller det «galemandssnak». Det er også viktig å påpeke at han ikke kaller Ory for gal, men tvert imot sier at hun har god forstand. Det gale er «ammestuevrøvlet» som han kaller det, idealiseringen av kyskhets før ekteskapet. At han likevel ikke er direkte om det seksuelle, vitner om at det

fornuftige befinner seg et sted mellom at sex er naturlig, og noe man kan snakke åpent om, og at det burde være så fortiet og skjult i språket, som det i Orys tilfelle var før ekteskapet.

2.4. Kropp og intimitet

Kroppen er på mange måter seksualitetens arena, og dermed må diskursen om den også nærleses for å kunne utlede seksualldiskursen i romanene. Kroppen er sentral i det seksuelle, fordi det er kropper som seksualiseres, og fordi det er kroppen som reagerer på uttrykk for det seksuelle. Denne diskursen viser hvordan det seksuelle oppleves og erfares. Det er en mer subjektiv og personlig diskurs, som dermed også etablerer seksualitetens intime natur. Det er også her seksualldiskursen i sannhet skapes, fordi den tar det seksuelle fra det teoretiske til det konkrete. Den er både positiv og negativ i forhold til seksualitet, avhengig av omstendighetene. Det intime har i likhet med kroppen en naturlig tilknytning til det seksuelle, fordi sex hører hjemme i intimsfæren, og er noe personlig og individuelt. Dermed er det kanskje nettopp her vi finner Skrams egne meninger, og prosjekt.

Når det gjelder kropp og intimitet i *Constance Ring*, er det særlig det å «kjærtegne» som går igjen for å kommunisere kroppslig nærhet; «Han søgte da at muntre hende op med en Overflødhed af Kjærtegn, som hun ikke gjengjældte, men som hun taalmodig fandt sig i» (1885, s. 7). Vi ser også at det er i Rings nærgåenhet, at Constance opplever ham som ubehagelig, gjennom at hun romantiserer følelsene sine for ham når han er på reise, men så kjenner ubehaget ved kjærtegnene hans når han kommer hjem: «Men da han saa pludselig stod der i Stuen en Uge for tidlig med sin Forelskelse, sine voldsomme Kjærtegn og sine Foræringers spredt ud over Borde og Stoler, sank Hjærtet til Bunds i hendes Bryst» (1885, s. 16). Selv når moren er på besøk vil Ring kjærtegne Constance foran moren, og moren bifaller. Morens tilstedeværelse gjør det umulig for Constance å unnslippe, og hun tvinges til å bli i opplevelsen som deles med leseren gjennom hennes sanseintrykk;

Hun stred imod. ‘Saa sæt dig dog, Constance —’ sa Fru Blom formanende. Hun gav uvilkaarlig efter, og Ring fik hende ned paa sit Knæ. Han begyndte at kjærtegne hende og kaldte hende ved Kjælenavne. Hun syntes, hun skulde synke i Jorden af undseelse. At Moren skulde se paa dette, og at hun kunde sidde der og sanktionere det. Den stærke Lugt af Tobak og Kognak var hende dertil saa modbydelig, og hans Læber og Skjæg kjendtes ækelt fugtigt mod hendes brændende tørre Ansigt. (1885, ss. 28-29)

Etter at hun går tilbake til Ring og har resignert og godtatt at hun ikke unnslipper ekteskapet med ham, ser vi også at hun resignerer og godtar kjærtegnene, selv om de fortsatt byr henne imot: «Og da Ring efter Maaltidet lagde Armen om hendes Liv og kjærtegnede hende, fandt hun sig i det med iskold Ro» (1885, s. 274). Samlet sett fremstilles Rings kjærtegn som ubehagelige, og uønskede, og det virker nesten paradoksalt å kalle det kjærtegn ettersom de

ikke oppleves som noe kjærlig eller kjærkomment. Kjærtegn er i seg selv en eufemisme fordi det er uspesifikt, og det fremstiller en nærhet som Constance ikke ønsker fra Ring, som noe kjærlig. At de beskrives som «overflødige», «voldsomme», og noe hun finner seg i, viser at de mellom Constance og Ring egentlig er overtramp heller enn en form for kjærlig berøring. Dette bekreftes også av den grafiske beskrivelsen av de sanselige inntrykkene hun får når Ring er så nære; lukter hun finner motbydelige og lepper og skjegg som føles ekkelt mot huden hennes.

Engelstad tolker Constances vemmelse ved kjærtegn inn i et psykoanalytisk perspektiv:

Tidligere i romanen er en slik avsky og skamfølelse eksplisitt forbundet med Constances seksuelle erfaringer. Særlig mens hun var gift med Ring opplevet hun dette som noe ekkelt og skittent [...] Ut fra en psykoanalytisk betraktning ville en si at slike forestillingsbilder om smuss, skitt og ekkelhet i forbindelse med seksuelle temaer, springer ut av regressive fantasier knyttet til den anale fasen. (1984, s. 78)

Engelstads fokus er på at følelsene av skam og avsky eksplisitt knyttes til det seksuelle. Hun vil forklare det med Freuds teorier om de seksuelle utviklingsstadiene. Hva angår diskursen, illustrerer det, at det her finnes en definisjonsmakt, som bestemmer hva vi føler i møte med det seksuelle. Samtidig formes diskursen av hvordan vi opplever møtet med det seksuelle, når det i sin tur blir satt ord på. Constance skjems fordi diskursen definerer det seksuelle som noe som ikke er ment å anskueliggjøres. Samtidig styrker Constance denne definisjonen, ved å skildre morens iakttagelse som sentral i den ubehagelige opplevelsen.

I motsetning til Ring er Lorck opptatt av hvordan Constance opplever kjærtegnene hans. Dette hensynet er en viktig faktor for at hennes kjærlighet for ham fostres:

Hans hele Væsen var som et Væld af Ømhed, hvert Ord, hvert Blik en Kjærlighedserklæring. Og aarvaagent passede han paa de Udtryk, han gav sin Lidenskab, at hans Kjærtegn ikke skulde støde eller skræmme hende. Han spandt hende ind i en Atmosfære af Elskov og Tilbedelse, og hun levede deri først uden at tænke paa det, saa frygtsomt undrende, og endelig glædedrukken lykkelig. Ja, for saaledes gik det. Kjærligheden var der, inden hun fik Tid til at se, hvordan den begyndte. Naar hun tænkte paa, hvorledes hun i sit første Ægteskab havde slidt og strævet for at komme til at elske Ring, lukkede hun Øjnene og smilte i taknemmelig Glæde over Forskjellen. (1885, s. 352)

Lorck sine kjærtegn er mer i tråd med ordets rette betydning, fordi han er opptatt av hennes opplevelse av dem, at det ikke skal være skremmende eller støtende. Likevel er det fortsatt et diffust begrep som kan romme ulike former for, og grader av, nærhet. Bruken av ordet kjærtegn er et grep som unngår eksplisitte skildringer av berøring. Det er i disse scenene en fortellerinstans som har ordet. Men ettersom denne fortelleren har fullstendig innsikt i karakterene, kan det også virke som et uttrykk for en indre diskurs hos karakteren. Tabuet burde ikke være gjeldende i en indre monolog i samme grad som i dialogene i tekstuniverset, fordi når individet snakker med seg selv, trenger det ikke å ta hensyn til sømmelighet og

moral. Likevel finnes det en grad av tildekking, noe som kan forklares med hensynet til leseren, og at tabuet til en viss grad også er internalisert både i individet og fortellerinstansen. Det er dermed interessant hvor direkte Constances opplevelse av å sitte på fanget til Ring fremstilles. Det erotiske blir dekket til, mens det ubehagelige og ekle blir vist frem. Altså blir det seksuelle, i dette tilfelle nærhet og berøring, mest tydelig skildret når det bygger opp om det seksuelle som ubehagelig og ekkelt.

Når det gjelder den kroppslige og intime diskursen i *Lucie*, bryter den tidvis med trenden om at det seksuelle gjemmes fordi det er tabu, fordi det her er eksempler i teksten som kan tolkes som erotiserende. Dette er i tråd med Epsteins teori om at tildekkende språk ikke nødvendigvis er tegn på fortielse og tabu, men at det kan være et positivt grep som skaper en estetisk verdi. Et eksempel på dette er: «Da Gerner hen på morgenstunden stille forlod lejligheden, sad Lucie oprejst i sengen, med strålende øjne, varm og rød i kinderne» (1888, s. 26). Her står det ikke noe om hva som har skjedd i løpet av natten, og det er en ellipse mellom at han frir til henne på kvelden, og at han forlater henne om morgenen. Likevel forstår vi fra beskrivelsen av *Lucie*, noe om hvordan de har brukt tiden⁴. Her virker det ikke som at det seksuelle gjemmes fordi det er skittent og ekkelt, men derimot at det bortgjemte er en positiv opplevelse, fordi det har etterlatt henne med strålende øyne og røde varme kinn - trekk vi også kunne brukt for å beskrive sunnhet og fysisk aktivitet. At det likevel dekkes til, kan igjen vitne om hensyn til leseren. Å bryte med seksualitetens tabu, og fremstille sex som nytelse, ville av lesere på Skrams tid kunne oppfattes som vulgært og obscønt. Dermed fremstår hendelsen som mer positiv i dette tilfellet, nettopp fordi den ikke er beskrevet.

Det finnes likevel spor av den “ekle” seksualiteten i den kroppslige diskursen i *Lucie* også. Dette kommer tydeligst frem gjennom Olsens nærgåenhet i kapittel fem «Hos Nilsa»:

‘Behøves der noen smasking skal jeg nok besørge ‘en sel’.’ ‘Hold Dem i skinde’, Olsen, far.’ [...] ‘Ingen slags sjofle hentydninger, om vi må be.’ [...] ‘Den uskyldige små pusselanken hennes,’ udbrød han henrykt og kjærtegned med begge hænder hendes fod. ‘Og så fine, bløte sko, da.’ ‘Ish å ækkel Di er da, Olsen,’ Lucie kniste og rykked lidt i foden. [...] ‘Søte, søte Lussia mi’, læsped han, og tog med et sikkert tag om hendes ben lige op til knæerne og strøg rundt op og ned ad dem. ‘Jeg mener Di er slik! La bli da, la bli da, Olsen, eller ved gud, jeg skriker,’ sa Lucie og søgte at støde ham fra sig. Men Olsen holdt fast, og la sit ansigt ind til hendes bryst. ‘Giv mig en kys da, for gammelt kjendskabs skyld,’ [...] ‘Giv mig en kys da, eller så tar jeg ‘en med magt.’ (1888, ss. 70-72)

Olsens væremåte kan være uttrykk for en tidligere intimitet mellom de to, men utvikler seg her på en måte som kan leses som ganske ubehagelig. Han holder henne fast, presser seg på henne og truer henne med å bruke makt for å få nærhet. Olsens språk er direkte og bikker i

⁴ Merk, at her henfaller også jeg til en ellipse, når jeg bruker «hvordan de har brukt tiden», istedenfor å bare si at de hadde sex. Dette er ikke første gangen jeg bruker et unnvikende språk, og det blir heller ikke siste.

noen tilfeller over i det obscøne og deskriptive, slik som at han bruker det mer onomatopoetiske ordet «smaske» istedenfor «kysse» og dermed er mer grafisk enn selv et direkte utsagn krever. I tillegg omtales det seksuelle med et negativt fortegn; «sjofle hentydninger», «så ækkel di er». Her skildres også Olsens handlinger, fordi det er meningen at det skal virke usømmelig, og obscønt. Olsen, Lucie og Nilsa tilhører arbeiderklassen, som ikke på samme måte var underlagt forventningen om å leve opp til borgerskapets seksualmoral. Dette viser nettopp at hvem som deltar i diskursen, er viktig for hvilke regler som gjelder for den. Et viktig poeng er at den seksuelle løssluppenheten utvikler seg til en ubehagelig situasjon preget av maktbruk og trusler, fordi dette sender et signal om at denne direkte seksualiserte kroppsdiskursen ikke er et ideal som bør etterstrebes.

I *Fru Inés* er det hennes motstridende tanker om sin egen kroppslige opplevelse av seksuell nytelse, som særlig tilfører noe til kroppsdiskursens fremstilling av seksualitet. Dette kommer fram gjennom Inés' refleksjoner over hennes følelser for og forhold til Flemming, kontra de affærer hun har hatt med andre menn:

‘Men han elsker mig, han elsker mig, og jeg kan ikke taale at se ham lide. Jeg vil gjøre ham glad — Søde lille Flemming. Ha det i sin Magt at skabe for et Menneske den højeste Lyksalighed eller den dybeste Fortvilelse — var *det* ikke Lykken?’ Men nu de andre, Averdeing, Señor André og Antonius, dem kunde hun jo ogsaa gjøre glade. Ja, men ikke fortvilet, og deri laa Forskjellen. Hun følte sig lykkelig, saa vidunderlig let og befriet. Det var som hvert Aandepust hun drog, hæved hende ud af og op over hende selv, og skjøndt hun sad ganske stille paa Bænken, forekom det hende dog, at hele hendes Legeme var i en bankende og bølgende Bevægelse. (1891, ss. 246-247)

Senere i historien kan vi også lese hvordan kroppen hennes reagerer på å tenke på Flemming. Denne gangen tenker hun på ham uten sammenlikning og uten tvil:

Hendes Blod var bleven uroligt og sydende, hendes Fantasi fyldt med urene Forestillinger. Naar hun laa i sin Seng om Aftenen med lukkede Øjne, følte hun Arthur i sin Favn, og søgte at foregjøgle sig en Elskovsglæde, hun aldrig havde kjendt. Hun var træt og nedtrykt. Der var kommen Forstyrrelse i hendes Sind, og hun havde faat Væmmelse for sig selv. (1891, s. 320)

Samtidig som det her er en negativt ladd språkbruk; «uroligt», «urene», «træt og nedtrykt», «forstyrrelse i sindet», «væmmelse», er det også innflettet positivt ladde uttrykk som «elskovsglæde», «højeste lyksalighed», «vidunderlig let og befriet». Dette viser kontrastene i situasjonen hennes; hun ønsker å kunne oppleve altopplukende kjærlighet, seksuell nytelse og klimaks, men realiteten lever ikke opp til forventningene. Engelstad skriver at «Prosjektet i romanen er Inés' ønske om å oppleve orgasme og derigjennom få del i livet og lykken og bli et helt menneske. Dermed blir det klart at objektet for hovedpersonens begjær er knyttet til henne selv, og prosjektet kan karakteriseres som erotisk og psykologisk» (1984, s. 123). Dette tyder på at selv om Inés' forventninger ikke blir innfridd, kan det at hun ønsker og lengter etter seksuell tilfredstillelse, leses som en positiv fremstilling av det seksuelle området. Det er

noe ønskelig, og ifølge Engelstad, en vei til lykke og å bli et helt menneske. Hamm derimot mener at «I sin forelskelse tenker Inés først og fremst på hvor lykkelig hun vil gjøre Arthur, og hvordan han vil like å ligge med henne. Hun reflekterer mer over hans begjær enn over sitt eget» (2006, s. 122). Altså hevder Hamm at selv i Inés' søken etter sin egen seksualitet, er det mannlige begjæret i sentrum. Selv om Inés fokuserer mye på Flemming sin kjærlighet og begjær for henne, skildres likevel hennes egen opplevelse av seg selv i refleksjonsøyeblikkene på en slik måte, at hennes seksualitet også er sentral for hennes prosjekt. Det er i diskursen, tankene hennes, kun språkliggjort den mannlige seksualiteten. Den kvinnelige seksualiteten språkliggjøres ikke av Inés, men av fortellerinstansen. Dette illustrerer at det finnes både en mannlig og en kvinnelig seksualitet. Den kvinnelige uttrykkes gjennom kroppens reaksjoner, mens den mannlige uttrykkes verbalt. Det er en måte å utvide seksualldiskursen på, samtidig som det illustrerer at den etablerte diskursen, setter den mannlige opplevelsen i sentrum.

Igjen er språket preget av å være tildekket. Vi finner igjen renhetseufemismen i «uren». Uttrykket «elskovsglæde» kan være en eufemisme for orgasme, særlig ettersom hun ligger alene i sengen om kvelden og lengter etter den. Språket er romantiserende, fordi Inés fokuserer på kjærlighet og lidenskap, som premisser for gode seksuelle opplevelser. Likevel kommer hun ikke utenom det kroppslige – blodet bruser, hun vil føle Flemming i armene sine, hun føler seg lett og fri, som at hun er utenfor kroppen, samtidig som hun kan kjenne at den banker. Det romantiserende språket gjør at selv om det seksuelle dekkes til, er dette også et eksempel på at det gjøres for at det positive ved sex skal komme frem, og ikke bli forpurra av obscenitet.

I motsetning til i de andre romanene, brukes det i *Forraadt* både tid og plass på å fortelle om bryllupsnatta. Ettersom dette skjer i intimsfæren, og kommer tidlig i romanen, etablerer den tonen for kropps- og intimitetsdiskursen, allerede når Ory sier farvel til moren:

'Jammen nu skal jeg jo ligge i samme Seng som han,' [...] 'Hvorfor skulde jeg besudle din Fantasi, før det var nødvendigt? [...] 'Tror Du, der er to Sovekahytter ombord i Skibet hans?' 'Det tror jeg sikkert. [...] 'Ja hvorfor har Du ikke sagt mig Besked om dette i Forvejen, Mamma? Saa kunde jeg ha reddet mig i Tide.' 'Jeg trode rigtignok, Dere Veninder havde god Greje paa de Ting. Havde det vært i *min* Ungdom, men nu da vi skriver 69?' 'Ingen Ting har jeg Greje paa,' sa Ory sitrende af Beklemthed. 'Mally har en Gang fortalt mig, at man fik Barn af at være alene med sin Mand om Natten. Men det kunde jeg da forstaa maatte være noget Sludder.' 'Vær Du bare føjelig og snil, Ory, saa gaar al Ting godt. Det er slet ikke saa farligt, maa Du tro.' 'Du sa selv: besudle,' græd Ory. 'Du vilde ikke besudle min Fantasi, sa Du. Aa Mamma, Mamma, at Du, som er min egen Mor, kunde være saa'n imod mig.' (1892, ss. 85-88)

I samtalen med moren er språket preget av frykt og tildekking. Slik som at Olsens løssluppenhet skaper et ubehag, som viser at det ikke er et ideal, virker morens tildekning på samme måte. Formuleringer som «besudle», «reddet mig i tide», «de ting», «få barn av å være

alene med sin mand om natten», «ikke saa farligt», tegner et negativt bilde av seksualitet. Igjen kommer det fram at det er skittent, men mer enn det, fremstilles det som skummelt. I tillegg er det klart at moren ikke vil snakke om det, ettersom hun kaller det «de ting», og ikke sier imot Ory, når hun avfeier venninnens utsagn som sludder. Venninnens utsagn er det mest direkte som blir sagt, likevel er det også her en ellipse som utelukker selve sexakten fra forklaringen om hvordan man får barn. Mye av innholdet kommuniseres dessuten gjennom hvor Ory skal sove. I stedet for å snakke om sex, fokuserer mor og datter på at Ory og Riber skal dele seng. Dermed er nok en gang sexakten utelatt fra samtalen, noe som understreker samtalsens elliptiske natur. Dette peker mot at intimitetsdiskursen kvinner mellom er særlig preget av forbud og tabu – især når en av kvinnene er ung, uvitende og uerfaren.

Samtidig er det her en form for innvielse av Ory i en diskurs om det seksuelle; «I avskjedsscenen mellom mor og datter får Ory vite hvorfor hun ikke er blitt innviet i seksuelle spørsmål. Moren har ikke villet ‘besudle’ datterens fantasi. Av dette går det fram at fru Ingstad ser på seksualitet som noe urent og implisitt formidler dette synet videre til Ory» (Engelstad, 1984, s. 154). Engelstad sier ikke at Ory blir innvidd her, men påpeker at hun frem til nå *ikke* har vært innvidd. Viktigere er det at hun viser nettopp hvordan moren i denne innvielsen definerer Orys syn på det seksuelle, og dermed viderefører de eksisterende rammene og reglene for en seksuell diskurs.

Hamm går lenger og hevder at det er selve språket som er det skitne, ikke bare det som formidles gjennom det. Dette knytter hun sammen med at Riber nærmest overfører sin seksuelle erfaring til Ory gjennom skriftemålet sitt, men at det er problematisk fordi

Hun vil for alltid få tilgang til hans viten utelukkende gjennom hans ord, og hans ord er blitt brukt av andre. Språk blir dermed for henne besudlende, urent, fordi det innebærer noe som alltid er delt. Allerede i romanens første kapittel har moren gjort Aurora oppmerksom på at hun ikke ville fortelle datteren om seksualitet, fordi hun ikke ville skitne henne til. (2006, s. 144)

For Hamm ser det ut til at det skitne kommer fra at språket deles, ikke hvordan det brukes. For å skape en diskurs, og en effektiv samtale i tråd med Grices teorier, er deling og samarbeid nødvendig. Likevel er ikke all kommunikasjon besudlet, noe som tyder på at hvordan språket brukes – ellipser, eufemismer, dysfemismer – er viktig for å skape det Foucault kaller den forbudte tale. Som i sin tur er utelukkelsessystemet, som avgjør hva som ikke kan snakkes om, av alle, i enhver situasjon, deriblant det seksuelle området.

Når Ory først kommer så langt som til å være alene med Riber, kan vi kjenne igjen den negativt ladde diskursen om kropp og nærhet, som gjør at det seksuelle fremstår som ubehagelig. Først når det bare er de to alene i vognen: «mens han rykket hende nærmere. Ory

gjorde sig saa smal, hun kunde, og sad tilsidst mere paa Vognvæggen end paa Sædet. [...] greb om hende med hele sit store, tunge Legeme. Ory skreg. 'Ikke gjør saa'n! Aa Gud, ikke gjør saa'n!'" (1892, s. 97). Deretter når de er alene på rommet i opptakten til at Ory forsøker å rømme tilbake til foreldrene og barndomshjemmet sitt; «Han knappede op hendes Kaabe og vilde trække den af hende. 'Kom nu, Aurora, la mig faa Dig, som jeg har Ret og Lov til.'» (1892, s. 110). At Ory gjør seg liten i et forsøk på å komme bort fra ham, og skriker når han tar etter henne, viser hvor ubehagelig hun synes det er. Riber fremstilles på en ubehagelig måte, som stor og tung, og i likhet med Olsen i *Lucie*, presser han seg på og bruker makt. Når det gjelder språket, ser vi at Ory fortsatt ikke setter ord på det, men heller kaller det «saa'n». Riber bidrar også til det tildekte språket med eufemismen «faa dig», istedenfor å bruke et mer direkte utsagn om seksualakten. Denne formuleringen virker også mer altoppslukende enn en mer direkte formulering. «Å få» gir assosiasjoner til et skifte av eierskap, som i forlengelsen kan forstås som, at han vil ha henne som sin eiendom. Selv om han presser seg på henne, vil han at hun skal gi seg selv til han, at «eierskiftet» skal være frivillig, slik at han ikke «tar henne», men «får henne». Om dette skriver Engelstad «Riber gjør Ory ansvarlig [for ekteskapsinngåelsen] ved å kreve et nytt ja eller et nei fra henne på bryllupsnatten» (Engelstad, 1984, s. 148). Samtidig må det påpekes at han i samme setning legger et verbalt press på henne ved å si at han har lov og rett til å få henne.

Fullbyrdelsen av ekteskapet kommer frem i teksten som en ellipse; «Da de var naat tilbage til Værelset med den gamle Brudeseng, klædte hun sig rolig af og la sig. Et Øjeblik efter var hun tæt omslynget af Ribers stærke Arme» (1892, s. 113). Formuleringen «tæt omslynget af Ribers stærke Arme» kan leses som en eufemistisk indikasjon på hva som skjer videre den natten. Formuleringen er en omskriving av at han omfavner henne eller tar rundt henne, og samtidig gir det assosiasjoner til kroppslig nærhet. Kombinert med at «brudesengen» nevnes like før, gjør at den naturlige forlengelsen av tankerekka leder til sexakten. At narrativet slutter rett etter opptakten til sex, skaper en ellipse som viser at sex, nok en gang, ikke er noe som kan snakkes om, og derfor må utelukkes fra teksten.

2.5. Kvinnesaksdiskursen

Kvinnesaksdiskursen defineres av at den på ulike måter avdekker og kritiserer forskjellen mellom kvinner og menn i samfunnet. Den overlapper med den seksuelle diskursen når det gjelder, at menn og kvinner holdes til ulike standarder innen seksualmoralen. Fordi denne diskursen er orientert mot forskjellsbehandling og urettferdighet, er det ikke overraskende at den på ulike måter trekker frem hykleri i seksualdiskursen. Kritik av hykleri går hånd i hånd

med et ønske om at diskursen skal være drevet av sannhet, noe som også kommer tydelig frem. Likevel er det også unnvikende språkbruk når det gjelder det seksuelle, som viser at selv om kvinnesaksdiskursen kritiserer hvordan den seksuelle diskursen føres, følger også den kravene som kommer av tabuet.

I *Constance Ring* er det særlig Constance selv som gir stemme til kvinnesaksdiskursen. Hun reagerer på at Ring og andre ektemenn kan te seg som de vil seksuelt uten konsekvenser, til tross for at alt hun har lært om rett og galt og sex, er at det bare er tillatt innenfor ekteskapet, og at noe annet er skittent. Tilsynelatende gjelder dette kun for kvinnene. At Constance motsetter seg denne dobbeltmoralen, skaper samtale og diskusjon om problematikken. Dette skjer i samtale med Marie, etter at Constance har sett Ring med Alette i spisestuen:

‘Jo, det skal Gud vide, Constance, - men du maa huske, at Mændene er saa ganske anderledes end vi. De er saa vant til slige Affærer fra før af, og de kan saa let faa Tilbagefald, hvis ikke deres Koner, jeg havde nær sagt, sætter Livet ind paa at holde dem fast, og det kan en Kone, i alt Fald en, der har de ydre Betingelser, - som du f. Eks.’ Constance følte en oprørsk Forbitrelse, der var nær ved at kvæle hende. ‘Det er modbydeligt, hvad du siger,’ sa hun og knyttede uvilkaarlig Hænderne. [...] ‘Men du gode Gud!’ - raabte hun til sidst, ‘hvis dette er sandt, og hvis alle Mennesker finder sig i det, hvorfor er da ikke denne Løgninstitution afskaffet? Hvorfor i al Verdens Rige har vi ikke offentligt Flerkoneri?’ ‘Som Tyrker og Hedninger! - jo, det vilde være herligt.’ ‘Saa var der da Sandhed i Tingene, og saa vidste vi jo, hvad vi gik ind til.’ (1885, ss. 159-160)

Det skjer igjen i Constances diskusjon med pastor Hunh:

‘Men sig mig, Hr. Pastor,’ sa Constance med dybere Stemme, ‘hvis det nu var en Mand, hvis Hustru stod i Begreb med at føde et Barn, som f. Eks. hans Kontorbud var Fader til, vilde De saa ogsaa komme med dette: Ingen kristen Mand forlader sin Hustru?’ Hun saa' paa ham med et næsten fiendtligt Blik. ‘Her er Forholdet forskjelligt. - Naar en Kvinde falder paa dette Omraade, røber det en saa stor Fornedrelse, en saa dyb moralsk Fordærvelse, at hendes Nærværelse i Hjemmet maa anses for besmittende.’ ‘Ja, man er nu saa vant til at høre det, men jeg tror ikke længer paa dette med denne store Forskjel,’ sa Constance trodsigt. (1885, s. 195)

Og igjen i samtalen med barndomsvenninnen fru Sunde, etter at Constance har resignert og akseptert å bli i ekteskapet med Ring: «’Men der er da intet afskyeligere i Verden end en gift Kone, som lever med en Elsker.’ ‘Eller en gift Kone, som lever af at leve med sin Mand, - det kommer ud paa ét,’ sa Constance med et Skuldertræk» (1885, s. 290). Ved å omtale seksuell erfaring som «slige affærer», «stod i begreb med at føde et Barn», og «paa dette Omraade», unngår hun å snakke om sex direkte, selv om hun snakker ganske eksplisitt om måten den seksuelle dobbeltmoralen er satt i system på. Dette tyder på at hun fortsatt er preget av det seksuelles tabu, men det kan også være strategisk for ikke å miste mer anseelse enn kritikken hennes allerede koster henne. Samtidig trekker hun igjen frem hva som er *sant*, som noe som bør være et styrende prinsipp for hvordan diskursen føres, og moralen skapes. Dette kommer også fram av at hun sier hun ikke lenger «tror» på at det er en forskjell mellom menn og kvinner når det gjelder seksualmoral.

Hun bruker hyperbol og dysfemismer for å poengtere nettopp hvor motbydelig hun synes dobbeltmoralen på dette området er; «denne Løgninstitusjon» og «offentlig flerkoneri». Ved å betegne ekteskap som en løgninstitusjon, tømmer hun ekteskapet for den religiøse helligheten som «ekteskap» gir assosiasjoner til. I stedet knytter hun det til usannhet - det motsatte av hennes diskursideal om sannhet. Samtidig poengterer hun hvor grunnleggende ekteskapet er i samfunnsordenen ved å beholde institusjon som del av uttrykket sitt. Når hun snakker om offentlig flerkoneri, er dette som et forskrudd ideal. At det gjøres i det offentlige, fremmer ideen om åpenhet og sannhet, fordi det motsatte er at det forblir skjult, og det skjulte er en form for usannhet. Vi ser også i denne dysfemismen at det er en opposisjon mot religionsdiskursen, fordi «flerkoneri» utløser reaksjonen «hedensk» fra Marie. Språket Constance bruker blir dermed et forsøk på å tømme ekteskapsinstitusjonen for hellighet og substans. Dette kommer også til syne i at hun setter likhetstegn mellom å være gift og ha en elsker, og å være gift og leve av giftermålet. I hennes øyne er begge en form for hor, om enn ulike former for seksuell umoral. Den ene er utro, og skader med det partneren. Den andre prostituerer seg. Ettersom dette ikke er noe hun sier eksplisitt, men som ligger mellom linjene når hun sammenlikner de to, ser vi igjen at det seksuelle ikke blir omtalt med direkte språklige uttrykk. Hun bruker en ellipse, i tillegg til at både hun og venninnen bruker det eufemistiske «leve med», for å snakke om hva som foregår i ekteskapet og mellom to elskere. Dermed fremstilles seksualakten nærmest som noe essensielt, ettersom det knyttes til selve livet og det å leve, slik også Riber gjør når han sier han vil vise Ory «noe av livet» (1892, s. 179). Forskjellen ligger i at den ene formen for «å leve med» blir godtatt av samfunnet, mens å leve med en elsker blir fordømt. En føring fra diskursen, som Constance vil trosse med måten hun fører ordet på.

Huhn mener det er verre med en kvinne som er utro enn en mann. Det er altså forskjell på hvordan mannlig og kvinnelig utroskap, eller sex utenfor ekteskapet, vurderes i det systemet som er etablert i religionsdiskursen; «Uncomfortable facts which refuse to be fitted in, we find ourselves ignoring or distorting so that they do not disturb these established assumptions» (Douglas, 2002, s. 46). Hvis vi ser tilbake på Constance sin samtale med pastoren, sier hun at menns utroskap er et faktum, og pastoren vil ignorere det. Marie forsøker å forvrengte menns utroskap til å være konenes skyld. Pastor Huhn ignorerer den mannlige seksualiteten, og fordømmer den kvinnelige, når den finner sted utenfor ekteskapet, altså utenfor systemet. «There are several ways of treating anomalies. Negatively, we can ignore, just not perceive them, or perceiving we can condemn. Positively, we can deliberately

confront the anomaly and try to create a new pattern of reality in which it has a place» (Douglas, 2002, s. 48). Med sine sjokkerende ytringer, om at det ikke er så stor forskjell mellom kjønnene, eller at det burde være mer åpenhet om aksepten for utroskap og sex utenfor ekteskapet, går Constance heller i konfrontasjon med det seksuelle som ikke passer inn i ekteskapet. Dermed kan det skapes nye måter å se på kjønnene og seksualiteten.

Om Constance sin avsky for den seksuelle dobbeltmoralen skriver Engelstad;

Det er dobbeltmoralen og mennenes seksuelle atferd som utgjør forfatterens sosiale eller sosiologiske forklaring og den lar hun Constance selv formulere på et nokså tidlig tidspunkt. Denne begrunnelsen knyttes sammen med kritikken av jenteoppdragelsen. Mangelen på viten om mennenes seksualitet og fortielsen omkring den gifte kvinnens situasjon blir en sosial-psykologisk forklaring som Constance også er klar over. (Engelstad, 1984, s. 81)

I tillegg til å kommentere at Constance setter ord på den problematiske dobbeltmoralen, ser Engelstad det som del av en sosial-psykologisk forklaring på Constances selvmord. I denne sammenhengen er det mer interessant at Constances undergang i Engelstads tolkning knyttes til kritikken hennes av seksuallitens forklaring, og dobbeltmoralen som finnes i diskurser om det seksuelle området. Jenter utelukkes fra den seksuelle diskursen, fordi de mangler kunnskap om det seksuelle, som følge av at de «skånes» for dette i oppdragelsen.

I *Lucie* er det Fru Rejnertson som bærer kvinnesaksperspektivet. I motsetning til Constance, ser vi ikke at hun har en personlig opplevelse som bakgrunn for dette perspektivet, men at hun snakker om det hovedsakelig i teoretiske diskusjoner med utgangspunkt i prinsipper. Det er særlig når hun diskuterer med sin bror, pastor Brandt, at dobbeltmoral og sedelighet tas opp. Dette ser vi når broren kommer inn mens Lucie er på besøk i Fru Rejnertsons hjem:

‘Først er der de troende, som bøjer sig for kydskhedskravet’ – ‘Skal nu ikke fritænkerne heller turde andet end lyve,’ afbrød Karen, ‘så vil det bli endda tusen ganger verre med hykleri og skjulte laster og hvad det altsammen er for noget.’ ‘Nej fy da, hvor Du snakker, Karen!’ Brandt så med et sky sideblik hen på Lucie. [...] ‘Men at altså mænd holdt sig fra alt sån’t til de kunde gifte sig, til op imod trediveårsalderen, og så regner jeg endda ikke alle pebersvendene med, de vilde sandelig bli så afvant med alt det væsen, at de aldri i verden gik bort og gifted sig. Hvorfor i al verden skulde de ta den byrde med ægteskabet på sig, når de først havde klart sig sålænge?’ (1888, ss. 56-57)

Det kommer igjen opp når Lucie er på besøk hos Fru Rejnertson ute på Malmøen, der også Henny er med i diskusjonen;

‘Når det ikke længer var nogen skam at ha børn, så blev alt det lettere og annerledes. Og de, som ikke havde råd til at ha børn, behøved jo ikke at få nogen.’ [...] ‘Aa, den hykleriske idiotanstalten,’ [...] ‘Som om mændene ikke praktiserer det over en lav sko, just netop i de øvre lag, Fredrik snakked om, som om det ikke blir dem anbefalet af læger og sundhedspoliti her i vort sædelige, hanskemykkede hyklersamfund.’ (1888, s. 146)

Fru Rejnertson er direkte i kritikken mot systemene, og skyr ikke unna å kalle det hykleri, hyklersamfund, og å lyve. I likhet med Constance tar også hun til orde for sannhet og åpenhet.

Selv om Fru Rejnertson utfordrer det patriarkalske tankesettet, ser vi at også hun likevel forholder seg til tabuet gjennom måten hun uttrykker seg på. Språket er tildekket gjennom omskrivninger som «skjulte laster» og «hykleriske idiotanstalt». Den første er en eufemisme fordi «last», selv om det er negativt, har en slags positiv konnotasjon i at det er noe som er lagt på individet, og ikke noe de er ansvarlige for selv. Derimot er «hyklerisk idiotanstalt» fullstendig negativt, mer enn kanskje et direkte utsagn ville vært, noe som gjør det til en dysfemisme. Hyklerisk er negativt fordi det er usant og skaper forskjeller, idioti er negativt fordi det er motsatt av smart eller fornuftig, og anstalt er uttrykk for hvor inkorporerte disse utingene er i samfunnet. I tillegg bruker hun ellipser som «hvad det altsammen er for noget», «alt sån't», «alt det væsen», og «det». Disse eksemplene vitner mer om unnvikelse enn mildning og forskjønnelse, og det er heller ikke en forverring, altså dreier det seg om ellipser. Dette viser at også i kvinnesaksdiskursen er det tabuet som styrer, selv om den innledningsvis gir inntrykk av å motsette seg den seksuelle fortielsen både i form og innhold.

Teksteksemplene over viser derimot at det bare er kritikken som får komme eksplisitt til uttrykk, mens det seksuelle fortsatt er skjult. Dermed sier denne diskursen en ting, og gjør det motsatte, noe som beviser hvor styrende tabuet er, selv for de sterkeste motstanderne.

I *Forraadt* er ikke kvinnesaksperspektivet presentert på den samme direkte måten som i *Lucie* og *Constance Ring*. Det kommer frem gjennom Ory sin instinktive fornektelse av det Riber forteller henne om forskjeller i hva som forventes av menn og kvinner før ekteskapet, og spørsmålene som trenger seg på, etter hvert som hun blir mer villig til å tro på hans virkelighetsperspektiv; «Og saa vilde han vove at paastaa, at han var ingen Undtagelse, og at der fandtes dem, som var værre. Hun turde gi sit Liv paa, at de Mænd, hun hjemme havde kjendt, aldrig havde vært saadan. For da vilde naturligtvis Folk ikke ha omgaaes dem» (1892, s. 194). Når hun er på kahytten for første gang, og er om bord på skipet uten Riber, vandrer tankene hennes til hvor mange som kan ha sovet der før henne, og hun kommer igjen i tanker om hva Riber har sagt om sin seksuelle fortid: «Hvis det skulde være sandt, hvad Riber havde sagt, at de fleste var værre end han, hvor kunde da Mødre saa gjerne ville ha sine Døttre gift. Hendes egen Mor for Eksempel— hvor tilfreds havde hun ikke vært med Forlovelsen» (1892, ss. 234-235). Til å begynne med bruker Ory å påstå om det Riber har sagt. Hun tror altså ikke på det han sier. Senere tror hun ham ikke helt, men hun åpner seg tilstrekkelig for at det kan stemme, til at hun reflekterer over implikasjonene, dersom det er sant. Denne utviklingen vises også i at hun innledningsvis er villig til å vedde livet sitt på at det ikke er en utbredt sannhet. Hun mener fortsatt at folk flest ville fordømt den slags adferd. Idet hun åpner seg for

muligheten for at det kan være sant, forsvinner også troen på medmenneskenes moral, eksemplifisert i den personen hun kanskje har stolt mest på; moren. Moren er et godt eksempel på tapet av troen på medmenneskene av to grunner, for det første er forholdet mor-datter avbildet som nært i åpningen av boka, og for det andre, at hvis moren har gått gjennom dette før henne, hvorfor ikke redde Ory fra å lide samme skjebne. Engelstad kommenterer at «Morens andel i datterens ekteskapsinngåelse kommer fram både i dette kapitlet og senere, når det blir klart at Ory har følt seg narret og presset til å gifte seg. [...] Både fru Ingstad og Riber vil gjøre Ory ansvarlig for ekteskapsinngåelsen» (1984, ss. 147-148). Altså virker det som at Ory vil legge ansvaret på moren og Riber, mens moren som sier hun trodde «Dere Veninder havde god Greje paa de Ting» (1892, s. 87), ser ut til å tenke at Ory tok beslutningen, og at det er det som teller, uansett om det var en uinformert beslutning. Samtidig unngår fortsatt Ory språklig det seksuelle ved å bruke ellipser. Hun snakker om «undtagelse» og «værre» enn Riber, men sier ingenting om hva det er Riber ikke er et unntak fra, eller på hvilke måter andre menn er verre enn han. Likevel gjør fikseringen hennes på Ribers seksuelle erfaring det mulig å forstå at dette handler om sex. Også for Ory handler det om hva som er sant og ikke. Det påvirker også hennes syn på sine medmennesker. Det som likevel forblir konstant for Ory, er at hun ikke en gang klarer å bruke eufemismer om sex, og må ty til ellipser fordi tabuet virker så sterkt på henne at hun ikke kan språkliggjøre seksualitet i det hele tatt.

2.6. Seksualdiskursen i Skrams ekteskapsromaner

Som de andre diskursene viser, tas sex opp på mange ulike måter i Skrams ekteskapsromaner. Det seksuelle tematiseres i flere diskurser. Ut fra dette kan vi danne oss et bilde av hva som styrer seksualdiskursen. Vårt syn på det seksuelle og seksualitet blir styrt av de språklige fremstillingene av området. Med andre ord vil det som styrer seksualdiskursen også styre persepsjonen av det seksuelle gjennom språkets definisjonsmakt.

Religionsdiskursen og medisindiskursen var på Skrams tid i en kamp om definisjonsmakten. Gud, bibelen og kirken, som lenge hadde vært nesten enerådende når det gjaldt å legge premisser for folks virkelighetsoppfatning, ble i siste halvdel av 1800-tallet utfordret av den fremvoksende vitenskapen, herunder medisinen. Som vi ser, fremstilles seksualitet ulikt i de to diskursene utfra hva som styrer diskursen. Religionsdiskursen er tilsynelatende styrt av Gud og Bibelen, og Bibelens grunntone om at seksualitet hører hjemme i ekteskapet, og av en patriarkalsk tilnærming der menn står over kvinner. Ut fra nærlesningen, kan vi imidlertid utlede at både Gud og Bibelen blir tolket og brukt av både kirkens menn og andre for å tilrive

seg makt til å definere hva som er rett og galt. I samtaler der to er uenige om kristendommens syn på en sak, som i eksemplene med pastoren og Constance, eller Ory og Riber, er det den med størst etos innenfor religionsdiskursen, som i romanene avgjør hva som er rett og galt i situasjonen. I samtalen mellom pastoren og Constance blir pastorens vektlegging av tilgivelse stående som det mest kristelige, men da Riber prøver å bruke samme argument, «vinner» Ory sin vektlegging av utenomekteskapelig seksualitet som syndig. At seksuell adferd diskuteres ut fra motsatte posisjoner der begge parter påberoper seg Gud og Bibelen, bidrar til å rokke ved sannhetsgehalten i hvordan det seksuelle behandles i religionsdiskursen. Dette avslører at det egentlig er menneskene som styrer religionsdiskursens behandling av det seksuelle. Dessuten blir dette tydelig gjennom, at også personer med et distansert forhold til kristendom, gjør forsøk på å gi sin argumentasjon tyngde ved å henvise til utvalgte bibelsitater. Heller enn å være uttrykk for noe «sant», både er og blir Gud og Bibel brukt som midler til makt. Når det på religionens grunn blir gjort forsøk på å styre det seksuelle med utgangspunkt i hva som er Guds ord, er realiteten at man bruker Guds ord til å legitimere sitt eget syn på det seksuelle. Dermed får vi kontrasten mellom den første og den siste av ekteskapsromanene, hvor Guds ord brukes til å overtale Constance til å tilgi sex utenfor ekteskapet, mens tilgivelse for Ory er utelukket, fordi sex utenfor ekteskapet er utilgivelig. I Skrams ekteskapsromaner samsvarer ofte religionsdiskursen med patriarkatets agenda, ettersom det først og fremst legger bånd på kvinnene, og skaper rom for mennene.

Den medisinske diskursen behandler det seksuelle ut fra hva som anses som sunt, sykt, fornuftig og som galskap. Her er legene eksperter og taler med etos. «Fornuft» er, som Constance påpeker, et subjektivt begrep. For å forstå styringsmekanismen og definisjonsmakten som ligger i å betegne noe som «fornuft», må vi se på hvem og hva som kontrollerer hva som er fornuftig. Selv om det er legene som er ekspertene, bruker vel så ofte også lekmenn «fornuft» og «galskap» som merkelapper på det som bekrefter og bestrider seksualldiskursens status quo. Det «fornuftige» er det som passer med det etablerte (patriarkalske) synet på seksualitet – og handler mer om rammene rundt det seksuelle, enn om selve den seksuelle praksisen. Det er disse rammene som legger føringer for hva som aksepteres av seksuell adferd og ikke, selv om sexdriften i seg selv ikke kan styres. Det som kan styres er hvilke manifestasjoner av seksualitet som tillates i samfunnet. Fornuften trekkes her inn som en kontrollerende instans i forhold til hva som er akseptabelt. Manifestasjonen av seksualiteten som fornuftig og naturlig, er den mannlige seksualiteten, som rent ut også sies å være nødvendig for mennenes sunnhet. Dette gjelder ikke på samme måte for kvinner. Et slikt

syn har mindre å gjøre med hva som er sant, enn hva som er etablerte konvensjoner. Dermed er den medisinske diskursen, som i så mange andre tilfeller bryter med kirkens lære, ironisk nok med på å støtte opp om den samme seksualmoralen som kirken har fostret. Selv om den medisinske diskursen tidlig i *Constance Ring* kan lese som å forfekte den frie kjærlighet, er det ikke dette synet som kommer sterkes frem. Lorck, som fremsetter dette synet, vil senere forklare at det er menn som ikke klarer å være kyske, noe som viser at uansett hvilket tankegods som utforskes, ender konklusjonen med at det er den mannlige seksualiteten som må få komme til uttrykk, fordi legens, Lorcks, mening er at menn ikke bør leve kyskt (1885, s.410). Religionsdiskursens definisjonsmakt over det seksuelle ligger dermed også i grunnmuren for den medisinske tilnærmingen til seksualdiskursen, som «fornuft» i motsetning til «galskap». I kjernen av den seksuelle diskursen er det på begge disse områdene altså de mannlige interessene som først og fremst beskyttes. Dette inntrykket forsterkes av at begge diskursene tilsidesetter følgene dette samtidig får for kvinnene, enten det er i form av utnyttelse eller svik.

Motsatt retter kvinnesaksdiskursen oppmerksomheten mot hvordan kvinnene rammes av det etablerte synet på seksualitet. Det er en diskurs som er eksplisitt i sin kritikk av den etablerte seksualitetsnormen, selv om deler av argumentasjonen er implisitt. Kritikken av hykleri og dobbeltmoral har som utgangspunkt en kvinnelig seksualitet på linje med den mannlige. Både Constance og Fru Rejnertson sammenlikner den kvinnelige seksualiteten med den mannlige, for på den måten å ufarliggjøre den - den utgjør ikke en større trussel mot samfunnsordenen enn den mannlige seksualiteten. De virker sånn sett ikke opptatte av skulle hemme den mannlige seksualiteten, men derimot av et ønske om at den kvinnelige seksualiteten skal likestilles, istedenfor å bli negert. I sedelighetsdebatten fremstår Constance og Fru Rejnertson dermed som forkjempere for mer åpenhet og større seksuell frihet også for kvinner.

Som Foucault påpeker blir diskursen formet også av de som fører den, og i seksualdiskursens tilfelle er det begrensninger for hvem som kan delta i diskursen. I samtalen med moren på bryllupsnatten skal Ory innvies i denne diskursen, men dette er bare en begynnelse på prosessen. Det kommer til syne gjennom at hun underveis i romanen fortsatt misforstår seksuelle utsagn, dersom de er dekket til med eufemismer; «‘Kom ikke der,’ Smith støtte Riber paa Albuen, ‘han, som lever højt paa Lammekjød baade Nat og Dag. Hvad Du?’ Der lød et Klask, som bragte de to Damer til at fare sammen» (1892, s. 204). Selv om de to mennene skværer opp nok til at Smiths og Ribers spiser sammen, går det fram både i

situasjonen og i etterkant, at Ory ikke forstår hva konflikten egentlig dreier seg om. Når Riber og Ory er alene forklarer han for henne, men fortsatt med ellipser:

‘Forklar mig nu, hvorfor Du blev saa rasende,’ sa Ory og hæved Stemmen for at overdøve Larmen fra Gaden. ‘Han snakked upassende.’ ‘Om hvad?’ ‘Om Dig.’ ‘Om mig? Dere snakked jo om Maden,’ Ory sad drejet om mod Riber og talte ham op i Ansigtet. Pludselig gav det et Ryk i hende. ‘Aa fy, hvor det er gement!’ udbrød hun saa. (1892, ss. 210-211)

Selv om Ory ikke trenger å få eksplisitt forklart *hva* som sies av Riber, er det tydelig at hun er avhengig av Riber for å forstå at det finnes et implisitt seksuelt innhold i bemerkningen til Smith. Dette viser, at selv om hun er i stand til å trekke slutninger, er hun ikke fullstendig innvidd som deltaker i seksualldiskursen, ettersom den ville gått over hodet på henne dersom Riber ikke hadde reagert som han gjorde. Smith bryter ikke med samtalemaksimene, ettersom samtalen dreier seg om lam, er det både relevant, virker klart og tilføyer informasjon. Deltakerne er nødt til å ha forhåndskunnskap om hva den eufemistiske betydningen "lammekjøtt" konnoterer. Man må være innvidd i seksualldiskursen for å gjenkjenne den.

Lucie viser også manglende forståelse for den seksuelle diskursen, til tross for at hun er et seksuelt vesen. Hennes mangel på forståelse avsløres i en samtale med fru Rejnertson;

‘men én vigtig hindring for lykken er da i ialfald ryddet afvejen. Di forstår?’ ‘Ja,’ sa Lucie, endskjøndt det ikke var sandt, men det var det altfor flout at la sig mærke med. ‘Én vigtig hindring for lykken er da ialfald ryddet afvejen,’ gjentog Lucie for sig selv, da hun gik ned over trapperne. ‘Hva’ mente fru Rejnertson med det mon?’. (1888, ss. 58-59)

Dette kan knyttes til at hennes språklige opplæring på det seksuelle området har vært mer eksplisitt, noe som samtalene hennes med Nilsa tyder på. Vi ser her et klasseskille når det gjelder den seksuelle diskursen. For å være innvidd i den "velansette", borgerlige seksualldiskursen, må man snakke mer mellom linjene enn i seksualldiskursen i arbeiderklassen, som ble sett ned på av borgerskapet.

På ulike måter ser vi at kvinner utelukkes fra den seksuelle diskursen, eller bare delvis får ta del i den. Dersom den seksuelle diskursen skal endres, må den endringen skje gjennom at deltakerne fører diskursen annerledes, slik at den i sin tur vil føre deltakerne på en ny måte. Dette viser at deltakelse i seksualldiskursen også er et problem for kvinnesaksdiskursens fremstilling av det seksuelle området. Den endringen de promoterer og ønsker å se i diskursen, og dermed i seksualmoralen, kan ikke skje uten at også kvinnene på lik linje med mennene har tilgang til seksualldiskursen - noe eksemplene over viser at de ikke har. I de fire romanene gjøres det aldri et poeng av at en mann ikke forstår når noe seksuelt blir implisert, det er derimot flere eksempler på at kvinner ikke gjør det.

Kropps- og intimitetsdiskursen beskriver flere seksuelt ladde scener. I scenene der det finnes en kvinnelig seksualitet, er språkføringen positiv, og kan leses som erotiserende. Der det kun er en mannlig seksualitet, som ikke tar hensyn til kvinnens følelser eller ønsker, er språkføringen negativ og kan oppfattes som ubehagelig og ekkel. Det er derfor vi i denne diskursen både finner positive og negative fremstillinger av seksualitet – fremstillinger som illustrerer forskjellen på når kvinnens lyst/begjær og opplevelse blir inkludert i det seksuelle, kontra den etablerte seksualforståelsen, som bare er orientert mot menns lyst/begjær og opplevelse. Dette kommer til syne i at Constance opplever kjærtegn ulikt alt etter som de kommer fra Ring eller Lorck, og at når det hintes til at Lucie og Gerner har hatt sex, gjøres dette gjennom å beskrive Lucie, ikke Gerner. Oppmerksomheten rettes mot hennes lystbetonte opplevelse. Det bekreftes også av at Inés opplever en slags indre konflikt til sin egen seksualitet. De negative følelsene hun opplever henger sammen med religionsdiskursen, der sex utenfor ekteskapet strider mot Guds ord, og er skittent. Altså er den negative opplevelsen hennes av egen seksualitet, knyttet til seksualiteten slik den kommer til uttrykk i en diskurs som setter den mannlige opplevelsen i sentrum. De positive følelsene er derimot knyttet til hennes egen søken etter seksuell nytelse, som da har den kvinnelige seksuelle opplevelsen i sentrum. Vi ser at når det er det mannlige begjæret som er i sentrum, enten det er Rings tafsing på Constance, Riber som utøver sin «rett» til å ha sex med Ory eller Olsen som er nærgående overfor Lucie, skildres det som ubehagelig. Med tanke på hvordan tabuet styrte på Skrams tid, kan man anta at de grafiske skildringene skulle vekke vemmelse hos leseren. Fra at det er seksualitet generelt som er ekkelt, gjør denne diskursen at det seksuelle må leses mer nyansert. Den seksuelle diskursen i ekteskapsromanene handler ikke om at seksualitet generelt er negativt.

Seksualdiskursen i Skrams ekteskapsromaner avdekker at det er i den etablerte seksualiteten problemet ligger, fordi den maler et negativt bilde av seksualitet. Dette negative bildet rammer bare kvinnene, ettersom mennene utøver seksualiteten sin, til tross for at det fremstilles som syndig, skittent og umoralsk. For kvinnene er det negative bildet, negativt i dobbel forstand, både som fravær av en kvinnelig seksualitet, og i betydningen noe dårlig, eller syndig. Seksualitet fremstilles i medisinen og religionen som forbundet med sykdom og synd, samtidig som det i disse diskursene blir presentert et bilde av at mannlig seksualitet er naturlig eller uunngåelig, og derfor ikke kan fordømmes, selv om den går utenfor rammene av hva samfunnet ønsker. Kvinnelig seksualitet er derimot enten fraværende fra diskursene, eller fremstilles som utilgjengelig, dersom den bryter med samfunnsmoralen. Det er dette bildet

Skram setter under debatt med sin seksualldiskurs. Kropps- og intimitetsdiskursen illustrerer at dersom det skal kunne skapes en positiv fremstilling av sex og seksualitet, må den kvinnelige seksualopplevelsen inkluderes i seksualldiskursen. Dette også på grunn av prinsippet om viljen til sannhet. Engelstad skriver at «Inés' søken etter erotisk tilfredsstillelse [kan] leses inn i en tematisk struktur der løgn og sannhet utgjør viktige ingredienser. Inés' lengsel etter orgasme er knyttet sammen med et ønske om å få vite sannheten om seg selv» (1984, s. 131). Altså handler det om at den seksuelle driften er like naturlig for kvinner som for menn, og at for å søke sannheten om seg selv, må Inés utforske denne driften. Den tradisjonelle diskursen har skapt et løgnbilde, der denne driften er mannlig, eller for menn, og der seksualitet for kvinner er ikkeeksisterende utenfor ekteskapet, og passivt i ekteskapet. For at sannheten skal komme fram og kunne modifisere seksualldiskursen, kan man ikke bare snakke om menns seksualldrift. De kroppslige reaksjonene som skildres viser at den kvinnelige opplevelsen ikke kan fornektet, selv om den bryter med den etablerte seksualldiskursen. De kroppslige reaksjonene er naturlige, ekte, umiddelbare og dermed også sanne. Og de vil fram.

Det som er felles for alle diskursene, er at det er spor av det forbudte i språket. Alle diskursene bruker eufemismer eller ellipser for å snakke om det seksuelle, selv om ikke alle gjør det konsekvent. Bruken av disse virkemidlene har ulik effekt avhengig av den tekstlige konteksten, og kan fremstille det seksuelle både som erotisert og som ekkelt. Selv om de har ulik effekt, kan likevel bruken av dem ledes tilbake til den samme kilden – det etablerte, kristelige, synet på seksualitet. Seksualldiskursen i Skrams ekteskapsromaner beveger seg mot en mer inklusiv og positiv seksualldiskurs. Den bryter likevel ikke radikalt med det etablerte synet på seksualitet, fordi den til en viss grad fortsatt må underkaste seg tabuets makt for ikke å bli forkastet – avfeid som usømmelig. Dette betyr at det seksuelle må skjules språklig. Det kan snakkes rundt det seksuelle og om omstendighetene som påvirker det. Det seksuelle i seg selv kan derimot ikke komme eksplisitt til uttrykk, uten å oppfattes som vulgært eller obscønt.

3. Konklusjon

I denne oppgaven har jeg tatt utgangspunkt i Foucaults teori om diskurser for å gjøre en analyse av hvordan seksualdiskursen i Skrams ekteskapsromaner, er bygd opp. Ved å se på hvordan det seksuelle fremstilles i andre diskurser, har jeg kommet fram til at seksualdiskursen i Skrams romaner tar utgangspunkt i seksualsynet, som historisk ble etablert av religionsdiskursen. Denne legger grunnlaget for at det seksuelle blir styrt av den forbudte tale, og blir tabubelagt. Vi ser at dette tabuet er gjennomgående, ettersom alle diskursene benytter seg av ellipser og eufemismer, og unngår å bruke et eksplisitt språk om det seksuelle. Tabuet i språket manifesterer seg som sorte felter. Medisindiskursen setter sitt preg på seksualdiskursen ved å definere galskapens skille, og ved å sykeliggjøre deler av seksualiteten. Det fornuftige og friske er som regel å følge det etablerte synet på seksualmoral, som kun anerkjenner den mannlige seksualiteten. Religionsdiskursen og medisindiskursen baserer seg altså på patriarkalske verdier, og underkjenner den kvinnelige seksualiteten. Som et motsvar til dette, og et forsøk på å gjøre seksualdiskursen mer inkluderende for kvinner, fremstiller kvinnesaksdiskursen og kropps- og intimitetsdiskursen den kvinnelige seksualiteten som like reell og like viktig som den mannlige. Dette gjøres gjennom viljen til det sanne. Det er særlig i kropps- og intimitetsdiskursen at den kvinnelige seksualiteten fremstilles som ufornektelig, fordi de kroppslige reaksjonene ikke lar seg kontrollere av det etablerte seksualsynet. Dermed ser vi at seksualdiskursen i Skrams ekteskapsromaner, rommer det tradisjonelle synet på seksualitet, men at prosjektet hennes ser ut til å ville skape rom for, og legitimere, den kvinnelige seksualiteten. Til forskjell fra mye tidligere forskning på Skrams ekteskapsromaner, har denne oppgaven sett på det seksuelle og hvordan det kommer til uttrykk språklig, og hva dette har å si for diskursen og dermed samfunnet slik det skildres i romanene. Det språklige speiler holdninger som fantes i samtiden. I tillegg bruker Skram språket til å sjokkere og å vekke ubehag, med sine grafiske skildringer av det ubehagelige. En gang iblant bruker hun også språket på en erotiserende måte. Dette betyr at Skram ikke bare vil gjengi seksualdiskursen fra samfunnet, men hun setter sitt preg på den gjennom språkføringen, og løfter frem den kvinnelige opplevelsen og et feministisk perspektiv på seksualitet. Hun gjør det med et håndverk som anmelderne i samtiden hennes ikke kunne unngå å rose. Mer enn bare å belyse forstyrrelser som frigiditet og seksuell umodenhet, slik Haslund skriver, konstruerer hun en kompleks og mangesidig seksualdiskurs. Selv om hun til Garborg reduserte kvinnelig seksualitet til «to sorter kvinder», utforsker hun i sine romaner den kvinnelige seksualitetens nyanser gjennom ulike narrativ.

4. Referanser

Primærlitteratur

- Skram, Amalie. (1885). *Constance Ring* Huseby & co. Limit. (Digitalisering av originalutgave).
<https://www.nb.no/items/c5747c914bcd0f89282bf10d58837d84?page=7&searchText=constance%20ring>
- Skram, Amalie. (1888). *Lucie*. Schubothes boghandel. (Digitalisering av originalutgave).
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012022824024
- Skram, Amalie. (1891). Fru Inés I *Kjærlighed i nord og syd*. Schubothes Forlag (Digitalisering av originalutgave). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009042712001
- Skram, Amalie. (1892). *Forraadt*. Schubothes Boghandel. (Digitalisering av originalutgave).
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009050412001

Anmeldelser

- Amalie Skram: *Kjærlighed i Nord og Syd*. Noveller. (1891, 4. juni, nr. 173). *Bergens Tidende*
- Amalie Skram: *Lucie*. (1888, 26. november, nr. 658). *Morgenbladet*.
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_morgenbladet_null_null_18881126_70_658_1
- Amalie Skrams bedrøvelige Produkt. (1885, 11. oktober nr. 518). *Morgenbladet*.
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_morgenbladet_null_null_18851011_67_518_1
- At Fru Amalie Skrams Roman... (1885, 13. juni, nr. 295). *Morgenbladet*
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_morgenbladet_null_null_18850613_67_295_1
- Bang, Herman. (1892, 20.mai, nr. 142). Blad af min Dagbog. *Bergens Tidende*
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_bergenstidende_null_null_18920520_25_142_1
- Brandes, Georg. (1892, 12. mai, nr. 257). En ægte Amalie Skram. *Morgenbladet*
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_morgenbladet_null_null_18920512_74_257_2
- Brinchmann, Christopher. (1892, 15. mai, nr. 144). Literatur-Tidende. *Dagbladet*.
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_18920515_24_144_1
- Bøger og Kunst. (1888, 13. november, nr. 267). *Verdens Gang*.
- Fra den literære Verden i Danmark meddeler "Aftenpostens" Korrespondent. (1885, 4. juni, nr.126A). *Aftenposten*.
<https://www.nb.no/items/3d5cc9e7fbc2942a78b1877190fc10bd?page=0&searchText=>
- Fru Skrams "Constance Ring". (1885, 4. juli, nr. 1670). *Bergens Aftenblad*
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_bergensaftenbladattenaatti_null_null_18850703_6_1670_1
- Fru Skrams "Constance Ring". (1885, 30. juni, nr. 148A). *Aftenposten*
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_18850630_26_148_1
- Garborg, Arne. (1888). Diskussion! Af en Anmeldelse Af Amalie Skrams "Constance Ring" I "Nyt Tidsskrift" for Juli-August 1885. I *Fri Skilsmisse* (ss. 7-25). M. Litleré.
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008010812003

- Hansen, Johan Daniel Irgens. (1885, 21. juni, nr. 218). Literaturtidende. *Dagbladet* https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_18850621_17_218_1
- Hansen, Johan Daniel Irgens. (1885, 5. juli, nr. 237). Literaturtidende. *Dagbladet* https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_18850705_17_237_1
- L. (1885, 15. juni, nr. 135 A). Literatur. *Aftenposten*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_18850615_26_135_1
- Larsen, Bolette C. Pavels. (1888, 15. november, nr. 331). Literatur. . *Bergens tidende*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_bergenstidende_null_null_18881115_21_331_1
- Literatur (1885, 15. juli, nr.354). *Morgenbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_morgenbladet_null_null_18850715_66_354_2
- Literatur. Amalie Skram: Lucie. (1888, 20. november, nr. 2702). *Bergens Aftenblad*. <https://www.nb.no/items/4648b115e8ee4811aa0673e4be02bfb1?page=0&searchText=>
- Literatur. Amalie Skram - Lucie. (1888, 13. november, nr. 633). *Morgenbladet*. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_morgenbladet_null_null_18881113_70_633_1
- Literatur: Lucie. (1888, 22.november, nr. 716). *Aftenposten* https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_18881122_29_716_2
- Nye Bøger. (1892, 12.mai, nr. 113). *Verdens Gang*.
- Nye Norske Bøger. (1888, 4. november nr. 362). *Dagbladet* https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_18881104_20_362_1
- Om "Constance Ring". (1885, 1. juli, nr. 231). *Dagbladet* https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_18850701_17_231_1
- Skram, Erik. (1885, 5. juli, nr. 237). Literaturtidende. *Dagbladet* https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_dagbladet_null_null_18850705_17_237_1

Sekundærlitteratur

- Andersen, Merete Morken (2018). *George Drysdale utgir anonymt boken Physical, Sexual and Natural Religion*. Spartacus. Hentet 18.mai fra <https://tidsaand.no/tidslinjen/1854/januar/1/george-drysdale-utgir-anonymt-boken-physical-sexual-and-natural-religion>
- Andersen, Per Thomas. (2001). *Norsk litteraturhistorie*. Universitetsforlaget.
- Bertens, Hans. (2014). *Literary Theory: The Basics* (3 utg.). Routledge.
- Chatman, Seymour. (1978). *Story and discourse : narrative structure in fiction and film*. Cornell University Press.
- Chow, Ray. (2003). Sexuality. I Mary Eagleton (Red.), *A Concise companion to feminist theory* (ss. 93-110). Blackwell.
- Cuddon, J.A. (1979). *A dictionary of literary terms* Penguin Group.
- Det forskjellige Krav til Mandens og Kvindens Sædelighed og dets Urimeghed. I. (1893, 13.juni, nr.65). *Nordmanden*, ss. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_nordmandenosloattennittito_null_null_18930613_2_65_1
- Det forskjellige Krav til Mandens og Kvindens Sædelighed og dets Urimeghed. II. (1893, 22. juni, nr.69). *Nordmanden* ss. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_nordmandenosloattennittito_null_null_18930622_2_69_1
- Det Norske Akademi for Språk og Litteratur. *Dysfemisme*. Hentet 18.mai fra <https://naob.no/ordbok/dysfemisme>

- Douglas, Mary. (2002). *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. Routledge. <https://doi-org.ezproxy.uio.no/10.4324/9780203361832>
- Eksplisitt. (1996). I *Tanums store rettskrivingsordbok*. Red. Boye Wangenstein Kunnskapsforlaget.
- Engelstad, Irene. (1984). *Sammenbrudd og gjennombrudd*. Pax. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007070304020
- Engelstad, Irene. (2005). Skam, seksualitet og selvfølelse - En sammenlikning av Amalie Skram og Vigdis Hjorth. *Nytt norsk tidsskrift*, 22(2), ss. 154-156. <https://doi.org/https://doi-org.ezproxy.uio.no/10.18261/ISSN1504-3053-2005-02-04>
- Epstein, Joseph. (1985). Sex and euphemism. I D. J. Enright (Red.), *Fair of speech : the uses of euphemism*. Oxford University Press.
- Foucault, Michel. (1999). *Diskursens orden : tiltredelsesforelesning holdt ved Collège de France 2. desember 1970* [L'ordre du discours] (Espen Schaanning, Overs.). Spartacus forlag. (Opprinnelig utgitt 1971).
- Garton, Janet. (2011). *Amalie : et forfatterliv*. Gyldendal.
- Grice, Paul. (1991). *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press. <https://doi.org/https://hdl-handle-net.ezproxy.uio.no/2027/heb.08428>
- Hagemann, Kristin (14. april 2021). *ellipse (språkvitenskap)*. Hentet 18.05 fra https://snl.no/ellipse_-_spr%C3%A5kvitenskap
- Hamm, Christine. (2006). *Medlidenhet og melodrama : Amalie Skrams romaner om ekteskap* [Doktorgradsavhandling, Unipub]. Oslo.
- Haslund, Fredrik Juel. (1993). Det seksuelle gjennombrudd i 1880- og 1890-årene. I Harald Bache-Wiig & Astrid Sæther (Red.), *100 år etter* (ss. 114-154). Aschehoug. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2013090205010
- Iversen, Irene. (1993). Feministisk litteraturteori. I Hans H. Skei, Arild Linneberg, Atle Kittang, Arne Melberg, & Irene Iversen (Red.), *Moderne litteraturteori : en innføring* (ss. 55-63). Universitetsforlaget.
- Krane, Borghild. (1951). *Amalie Skram og kvinnens problem*. Gyldendal. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2011032906030
- Krane, Borghild. (1961). *Amalie Skrams diktning*. Gyldendal. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008071604055
- Lothe, Jakob, Refsum, Christian, & Solberg, Unni. (1999). *Litteraturvitenskapelig leksikon* Kunnskapsforlaget.
- Melberg, Arne. (1993). Strukturalisme. I Hans H. Skei, Arild Linneberg, Atle Kittang, Arne Melberg, & Irene Iversen (Red.), *Moderne litteraturteori : en innføring* (ss. 65-69). Universitetsforlaget.
- Norsk litteraturkritikk*. Universitetsbiblioteket sammen med Institutt for lingvistiske og nordiske studier. Hentet 9. februar fra <https://ub-baser.uio.no/norsk-litteraturkritikk>
- Skålevåg, Svein Atle. (2009). Kjønnnsforbrytelser. Sedelighet, seksualitet og strafferett 1880-1930. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 33(1-02), ss. 7-25.
- Svensden, Lars Fredrik Händler (11. januar 2021). *utsagn*. Hentet 18.05 fra https://snl.no/ellipse_-_spr%C3%A5kvitenskap
- Svennevig, Jan. (2009). *Språklig samhandling : innføring i kommunikasjonsteori og diskursanalyse* (2. utg.). Cappelen akademisk forlag og Landslaget for norskundervisning.
- Weedon, Chris. (2003). Subjects. I Mary Eagleton (Red.), *A Concise companion to feminist theory* (ss. 111-132). Blackwell.